

2013 Year of Saints
CYRIL AND
METHODIUS

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

CYRIL AND METHODIUS:
BYZANTIUM AND THE WORLD
OF THE SLAVS

ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΣ:
ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ
ΤΩΝ ΣΛΑΒΩΝ

28-30 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2013

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2015

2013 Έτος Αγίων
ΚΥΡΙΛΛΟΥ &
ΜΕΘΟΔΙΟΥ

CITY OF THESSALONIKI

ΜΟΥΣΕΙΟ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

MUSEUM
OF BYZANTINE
CULTURE

ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ
ΚΑΙΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΚΥΡΙΑΛΟΥ
ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΥ

ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΣ:
ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ
ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΛΑΒΩΝ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2015

ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
«ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΣ. ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΩΝ ΣΛΑΒΩΝ»
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 2015

Διεύθυνση- Συντονισμός Συνεδρίου:
Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιός

Γραμματεία Συνεδρίου:
Αυτοτελές Τμήμα Δημοσίων και Διεθνών Σχέσεων Δήμου Θεσσαλονίκης

Επιμέλεια-Οργάνωση Συνεδρίου:
Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιός, Έλλη Βουζογλάνη, Αικατερίνα Κρικώνη

Επιστημονική επιμέλεια:
Αγγελική Δεληκάρη

Συντονισμός έκδοσης:
Όλγα Κοτσαμπάς

Επιμέλεια κειμένων: Thessprint A.E.
Σχεδιασμός έκδοσης: Thessprint A.E.
Εκτύπωση-Βιβλιοδεσία: Thessprint A.E.
© Δήμος Θεσσαλονίκης
© Για τα κείμενα: Οι συγγραφείς

ΔΗΜΟΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
Βασιλέως Γεωργίου Α 1
54640, Θεσσαλονίκη
Τηλ. 2313317182, Φαξ 2313-317185
www.thessaloniki.gr

ISBN: 978-618-81018-1-4

Την ευθύνη για το περιεχόμενο των κειμένων, τις φωτογραφίες και τις εικόνες, που δημοσιεύονται στο παρόν βιβλίο – Πρακτικών του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου «Κύριλλος και Μεθόδιος. Το Βυζάντιο και ο κόσμος των Σλάβων» έχουν αποκλειστικά οι συγγραφείς-εισηγητές του Συνεδρίου.

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
CYRIL AND METHODIUS:
BYZANTIUM
AND THE WORLD OF THE SLAVS
THESSALONIKI 2015

ΜΟΥΣΕΙΟ
ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ
ΠΟΛΙΤΕΙΣΜΟΥ

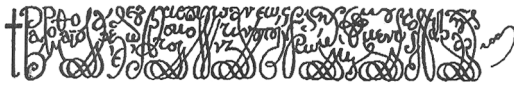
MUSEUM
OF BYZANTINE
CULTURE

ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΗΣ
ΠΟΛΙΤΕΙΣΤΙΚΗΣ
ΚΑΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΚΥΡΙΑΛΟΥ
ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙΟΥ

2013 *Year of Saints*
CYRIL AND
METHODIUS

Τῷ Ἐντιμωτάτῳ κυρίῳ Ἰωάννῃ Μπουτάρη, Δημάρχῳ Θεσσαλονίκης, τέκνῳ
τῆς ἡμῶν Μετριότητος ἐν Κυρίῳ ἀγαπητῷ, χάριν καὶ εἰρήνην παρὰ Θεοῦ.

Εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ἐλάχιστα ἀποστολαὶ ἔχουν καθορίσει εἰς
τοιούτον βαθμόν τὴν ἐξέλιξιν αὐτῆς καὶ ἔχουν καταλείψει τοσούτον ἀνεξίτηλον
ἴχνος ὅσον ἡ ἀποστολὴ τῶν ἁγίων ἀδελφῶν Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου τῶν
Θεσσαλονικέων εἰς τὴν Μεγάλῃ Μοραβίαν πρὸς εὐαγγελισμόν τῶν Σλαβικῶν
λαῶν. Τὸ τοιοῦτον περιτράνω ἀποδεικνύει ὁ ἀποδιδόμενος αὐτοῖς σεβασμός καὶ
ἡ εὐγνώμων ἀναγνώρισις τῆς προσφορᾶς τῶν ἁγίων ἱσαποστόλων τῶν ὑπὸ
τῶν ἐν Μεγάλῃ Μοραβίᾳ Σλαβικῶν φύλων ὅσον καὶ ὑπὸ πάντων τῶν Σλαβικῶν
λαῶν, τῶν τιμνῶν αὐτοὺς ὡς φωτιστὰς καὶ εὐεργέτας αὐτῶν. Καὶ οὐχὶ
ἀναιτίως· διότι οἱ δύο Θεσσαλονικεῖς ἀδελφοὶ δὲν μετέδωκαν «τοῖς ἐν σκότει
καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις» Σλαβικοῖς λαοῖς μόνον τὸ ἀληθὲς φῶς τῆς εἰς
Χριστὸν πίστεως, ἀλλ' ἤνοιξαν εἰς αὐτοὺς τὴν Λεωφόρον τοῦ πολιτισμοῦ,
θεσάντες τὰ θεμέλια τῆς ἀναπτύξεως καὶ ἐξελίξεως τῶν Σλάβων ἐν τῷ ἱστορικῷ
γίγνεσθαι καὶ δικαιοῦσαντες τὸν ὁρατισθέντα τὴν ἀποστολὴν ταύτην καὶ
ἐπιλέξαντα αὐτοὺς μέγαν πατριάρχῃν Κωνσταντινουπόλεως Φώτιον.

Δικαίως, ὅθεν, σεμνύνεται καὶ καυχᾶται ἡ γενέτειρα αὐτῶν Θεσσαλονίκη
διὰ τὰ λαμπρὰ αὐτῆς τέκνα καὶ τιμὰ κατὰ χρέος τὰς ἱεράς αὐτῶν μορφὰς καὶ τὴν
μεγίστην αὐτῶν προσφορὰν. Ἀποτελεῖ δὲ ἀξιεπαινον πρωτοβουλίαν ἡ ἀπόφασις
τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης ὅπως τιμῇ τὴν 1150ὴν ἐπέτειον τῆς ἐνάρξεως τῆς
ἀποστολῆς τῶν ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἐν Μεγάλῃ Μοραβίᾳ διὰ τῆς
ἀνακηρύξεως τοῦ τρέχοντος ἔτους ὡς ἔτους «Ἁγίων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου»,
διοργάνωσιν δὲ καὶ τὸ ἐγκαινιζόμενον σήμερον Διεθνὲς Ἐπιστημονικὸν
Συνέδριον μὲ τίτλον «Κύριλλος καὶ Μεθόδιος. Τὸ Βυζάντιο καὶ ὁ κόσμος τῶν
Σλάβων» πρὸς τιμὴν τῶν δύο Ἁγίων καὶ τοῦ πολυεπιπέδου αὐτῶν ἔργου.

Διό καὶ ὁλοκαρδίως συγχαίρομεν τὸν Δήμον Θεσσαλονίκης καὶ τοὺς
παντοιοτρόπως ἐργαζομένους διὰ τὴν προβολὴν τῆς προσφορᾶς τῶν ἁγίων
Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου καὶ τὴν ἀνάδειξιν τῆς οἰκουμενικῆς διαστάσεως τῆς
ἀποστολῆς αὐτῶν καὶ ἐπιστέφοντες τοὺς τε διοργανώσαντας τὸ Συνέδριον καὶ
τοὺς δι' ἀνακοινώσεων συμμετέχοντας ἐν αὐτῷ ἐπιφανεῖς ἐπισημόνους τῆ
Πατριαρχικῆς ἡμῶν εὐλογίᾳ, εὐχόμενοι εὐόδωσιν τῶν ἐργασιῶν αὐτοῦ.

Ἰβρίν' Νοεμβρίου 1995

Ἐκ τῆς ἁγίας
ἐκείνης δι' αὐτῶν πρὸς Θεὸν εὐχῆς.

Με πολύ μεγάλη μου χαρά, κηρύσσω την έναρξη του τριήμερου συνεδρίου «Κύριλλος και Μεθόδιος: Το Βυζάντιο και ο κόσμος των Σλάβων». Η συμμετοχή επιστημόνων από όλο τον κόσμο στο συνέδριο – από το Λος Άντζελες των ΗΠΑ έως το Νοβοσιμίρσκ της Ρωσίας, από την Σιβηρία μέχρι την Καλιφόρνια – υπογραμμίζει τόσο την παγκόσμια κληρονομιά των δύο αγίων της πόλης μας όσο και την εξωστρεφή στρατηγική του Δήμου Θεσσαλονίκης. Στόχος μας, δεν είναι άλλος από το να καταστεί η Θεσσαλονίκη προνομιακός τόπος της επιστημονικής έρευνας για τον Κύριλλο και Μεθόδιο, για τη σχέση του Βυζαντίου με τους Σλάβους και για τις σύγχρονες και πάντα επίκαιρες προεκτάσεις της Κυρίλλο-Μεθοδιανής κληρονομιάς.

Με εφελτήριο το συνέδριο αυτό, ευελπιστούμε ότι η πόλη μας μπορεί να αναπτύξει προνομιακή σχέση με ένα σημαντικό πνευματικό κεφάλαιο που ενσωματώνει θεματικές διαχρονικού ενδιαφέροντος. Προνομιακή σχέση με το σλαβικό κόσμο και τα έθνη και τις κοινωνίες που τον συνθέτουν. Προνομιακή σχέση με όσους ασχολούνται με το σλαβικό κόσμο και συναντιούνται σε όλη την οικουμένη. Προνομιακή σχέση με την υπόλοιπη ελληνική επικράτεια μια που για τη χώρα και την κοινωνία μας στο σύνολό της η σχέση με το σλαβικό κόσμο είναι ένα διαρκές ζητούμενο – ζητούμενο πολιτισμικό, πολιτικό, οικονομικό.

Εμείς από την πλευρά μας βλέπουμε τα 1150 χρόνια από την αποστολή των αγίων Κυρίλλου και Μεθοδίου στη Μεγάλη Μοραβία ως αφορμή για την ενεργοποίηση αυτού του κεφαλαίου της πόλης μας. Ευελπιστούμε ότι αυτή η ενεργοποίηση θα συμπεριλάβει από τον εξειδικευμένο ερευνητή του σλαβικού κόσμου μέχρι τον περαστικό επισκέπτη σλαβικής καταγωγής. Επιθυμούμε, και θα εργαστούμε γι' αυτό, η ενεργοποίηση αυτού του κεφαλαίου να αναβαθμίσει τη σχέση των πανεπιστημιακών μας σχολών, των ερευνητικών ιδρυμάτων της πόλης μας, του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού, της Εκκλησίας μας με τους δυνητικούς, ανά τον κόσμο, συνομιλητές τους. Αποσκοπούμε με την ενεργοποίηση του κεφαλαίου της Κυρίλλο-Μεθοδιανής παράδοσης, να καταστήσουμε την πόλη μας σημείο αναφοράς ενός διαπολιτισμικού διαλόγου, που θα φέρει την ίδια τη Θεσσαλονίκη εγγύτερα στο σλαβικό κόσμο και το σλαβικό κόσμο εγγύτερα στη Θεσσαλονίκη.

Θα ήθελα από αυτό το βήμα να εξάρω τη συμβολή του Προέδρου του Κέντρου Μελέτης Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κυρίλλου και Μεθοδίου, καθηγητή Αντώνιου-Αιμίλιου Ταχιάου. Επίσης, ευχαριστώ τα μέλη της επιστημονικής επιτροπής που συγκρότησε και διαμόρφωσαν, υπό την καθοδήγηση του, αυτό το εξαιρετικά ενδιαφέρον διεθνές συνέδριο. Καθοριστική ήταν βέβαια και η συμβολή των ιδίων των συνεδρων που εργάστηκαν, από μέρη κοντινά όσο και απομακρυσμένα, για να συμβάλλουν στην επιστημονική έρευνα και στο διάλογο για τον Κύριλλο και τον Μεθόδιο.

Ο καθηγητής Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος κράτησε τη φλόγα της Κυρίλλο-Μεθοδιανής παράδοσης ζωντανή στη Θεσσαλονίκη και φώτισε τη δικιά μας σημερινή διαδρομή. Συνεισέφερε με αυτόν τον τρόπο μέγιστες υπηρεσίες στην πόλη του, υπήρξε γενναιόδωρος στη Θεσσαλονίκη, και ακλόνητος, για χρόνια, στην πίστη του ότι η πόλη κάποια στιγμή θα αναγνωρίσει τη σημασία του έργου του για την ίδια. Στο βαθμό που θα μπορέσει να πει ο ίδιος ότι αυτή η πίστη του δικαιώθηκε, σε αυτόν το βαθμό και μόνο θα έχουμε πετύχει και στο δικό μας έργο.

Επίσης, ήθελα να ευχαριστήσω την Προϊσταμένη του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού, Δρ. Αγαθονίκη Τσιλιπάκου, που αγκάλιασε από την πρώτη στιγμή το συνέδριο, και είχε καθοριστική συμβολή στην εκθεσιακή διάσταση της επετείου. Οι εκδηλώσεις, συμπεριλαμβανομένου και του συνεδρίου αυτού, είναι η αρχή και όχι το τέλος της σχέσης του Δήμου μας και του Μουσείου με τους Κύριλλο και Μεθόδιο και με την επιρροή τους στο Βυζάντιο και στον κόσμο των Σλάβων. Απώτερος σκοπός μας είναι να συνενώσουμε δυνάμεις, να κινητοποιήσουμε χορηγούς, να ενεργοποιήσουμε εθνικούς και διεθνείς φορείς, για την οργάνωση μιας έκθεσης με θέμα «Το Βυζάντιο και οι Σλάβοι», που θα αποτελέσει διεθνές γεγονός.

Θα κλείσω με ένα μεγάλο ευχαριστώ για τα στελέχη του Δήμου μας και του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού, που σε μια δύσκολη περίοδο για τους ίδιους και τις οικογένειές τους, αντιμετώπισαν την πρόκληση της διοργάνωσης του συνεδρίου με πραγματικό πατριωτισμό και όχι ως θέμα ρουτίνας. Χωρίς τη συμβολή και την αυταπάρνησή τους δεν θα ήμασταν εδώ όλοι σήμερα.

Γιάννης Μπουτάρης
Δήμαρχος Θεσσαλονίκης

MAYOR'S GREETING

With great pleasure, I inaugurate the three-day conference “Cyril and Methodius: Byzantium and the world of the Slavs.”

The participation of scientists from all over the world at the conference -from Los Angeles US to Novosibirsk Russia, from Siberia to California - underlines both the universal impact of the heritage of the two Saints of our city and the range of the extroverted strategy of the Municipality of Thessaloniki. Our goal is to render Thessaloniki a place of outstanding scientific research and dialogue on Cyril and Methodius, the relationship between Byzantium and the Slavs and the current influence of Cyril and Methodius heritage.

Due to this conference we hope that our city will develop a closely relationship with an important intellectual topic which is mostly related to a relevant to us context.

A privileged relationship with the Slavic world, the nations and societies which comprise. A privileged relationship with other people who deal with the Slavic world and can be encountered throughout the whole world. A privileged relationship with the rest of the Greek territory which is affected by the Slavic influence in several ways.

We see the 1150 years anniversary, of the mission to instigate the interest for Saints Cyril and Methodius in Great Moravia, as a good reason to instigate the interest for the heritage of the two Saints. We hope that this activation will attract both the specialized researcher of the Slavic world as well as the visitors of Slavic origin. We desire, and we will work in this direction in order to enhance the relationship between the relevant university faculties, our city research institutions, the Byzantine Museum, the Church with all of their potential interlocutors all over the world.

In the end, we seek, by activating the interest for Cyril and Methodius tradition, to transform our city into a centre of intercultural dialogue, which will bring Thessaloniki closer to the Slavic world.

I would also like to take the opportunity to pay tribute to the contribution of the President of the Heritage Study Center of Cyril and Methodius, Professor Athonios -Aimilios Tachiaos. Moreover, I would like to thank the members of the scientific committee which he set up and under his guidance organized this exceptional international conference. I would also like to stress the decisive contribution to the conference of the delegates themselves who worked both from nearby places and distant ones in order to conduce to the scientific research and dialogue on Cyril and Methodius, here in Thessaloniki.

Professor Anthonios -Aimilios Tachiaos kept the flame of Cyril and Methodius tradition alive in Thessaloniki and illuminated our own current path. He offered services of outmost importance to the city and he has been generous and steadfast to his belief that eventually Thessaloniki will recognize for its own benefit the importance of his work.

Furthermore, I would like to thank the Head of the Byzantine Museum Dr. Agathoniki Tsilipakou who embraced the conference from the beginning and had a decisive contribution to its fruition through the anniversary exhibition. The events, including the conference, are the beginning and not the end of the process to strength the relationship of the Municipality of Thessaloniki and the world of the Slavs through Cyril and Methodius. Our ultimate aim is to unite forces, to mobilize donors, national and international organizations, in order to organize an exhibition entitled “Byzantium and the Slavs”, which will hopefully become a major international event.

Finally, I would like to thank very much the employees of our Municipality and of the Byzantine Museum who faced the challenge of organizing the conference with real zeal and enthusiasm despite all the shortcomings they were faced with. Without their contribution and altruism we would not have been here today.

Yiannis Boutaris
Mayor of Thessaloniki

Ως πρόεδρος του *Κέντρου Μελέτης Πολιτιστικής Κληρονομιάς Κυρίλλου και Μεθοδίου* (Center for the Study of the Cultural Heritage of Cyril and Methoios) αισθάνομαι σήμερα μία ιδιαίτερη συγκίνηση. Από αυτή τη στιγμή αρχίζει ένα διεθνές συνέδριο το οποίο έχει ως θέμα τη ζωή, τη δράση και τον πολιτιστικό πλούτο που κληροδότησαν στον κόσμο των Σλάβων οι συμπατριώτες μας Θεσσαλονικείς άγιοι Κύριλλος και Μεθόδιος. Το συνέδριο αυτό πραγματοποιείται με την επέτειο των 1150 χρόνων από τη μετάβαση των δύο μεγάλων αυτών προσωπικοτήτων στη Μεγάλη Μοραβία, όπου έδωσαν αλφάβητο και κατέθεσαν τις πρώτες αρχές της σλαβικής θείας λατρείας και γραμματείας. Ένα τόσο μεγάλο γεγονός, το οποίο δημιουργούσε μία νέα πραγματικότητα στον ευρωπαϊκό χώρο, δεν ήταν δυνατό να περάσει απαρατήρητο και να μην εορτασθεί καταλλήλως εδώ, σ' αυτήν την πόλη. Όταν πριν από δύο χρόνια το Κέντρο μας αποτάθηκε στον Δήμαρχο της πόλης μας κύριο Γιάννη Μπουτάρη και τού πρότεινε να αναλάβει ο Δήμος Θεσσαλονίκης με τη δική μας συνεργασία, τη διοργάνωση αυτού του συνεδρίου, το οποίο και αρχίζει σήμερα, ο κύριος Δήμαρχος, αμέσως και με πλήρη ενθουσιασμό και κατανόηση της αναγκαιότητας ενός τέτοιου εορτασμού, αποδέχτηκε την πρότασή μας και, με τη συγκατάθεση και ολοκλήρου του Δημοτικού Συμβουλίου, προχώρησε στην εξεύρεση των οικονομικών πόρων για τη πραγματοποίηση του συνεδρίου. Πρέπει λοιπόν να εκφράσουμε τόσο προς τον κύριο Δήμαρχο προσωπικώς όσο και προς τα μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου τις θερμότερες ευχαριστίες μας για την κατανόηση αυτής της ανάγκης, ώστε να πραγματοποιείται σήμερα ένα καθαρώς επιστημονικό συνέδριο για τους δύο μεγάλους Θεσσαλονικείς εκπολιτιστές των Σλάβων. Κατά δεύτερο λόγο πρέπει να ευχαριστήσουμε εγκαρδίως όλους εσάς που δεχθήκατε με προθυμία να συμμετάσχετε στο συνέδριο και με τον πλούτο των ειδικών γνώσεών σας να δώσετε μία νέα ώθηση και προοπτική στην επιστημονική έρευνα των υπό εξέταση θεμάτων του προγράμματος, όπως και εσάς που θα θελήσετε να παρακολουθήσετε τις εργασίες του Συνεδρίου.

Είναι σε όλους μας γνωστό ότι ο Κύριλλος και ο Μεθόδιος δεν ήταν απλώς δύο θρησκευόμενοι πολίτες του Βυζαντίου, αλλά ήταν εξόχως ταλαντούχες προσωπικότητες και συγχρόνως δημιουργοί ενός νέου πολιτισμού. Η πρώτη σλαβική γραφή ήταν αυτή την οποία εφεύρε ο Κύριλλος και ονομάστηκε *glagolica*. Στη συνέχεια αυτή αντικαταστήθηκε από μία νέα γραφή, την οποία δημιούργησε ο επίσκοπος Πρεσλάβας (Preslav) της Βουλγαρίας Κωνσταντίνος, και αυτή προς τιμήν του Κυρίλλου ονομάστηκε *kyrillica*, είχε δε ως πρότυπο την ελληνική γραφή. Τόσο η πρώτη γραφή του Κυρίλλου, όσο και η δεύτερη του επισκόπου Κωνσταντίνου, υπήρξαν δημιουργήματα τα οποία έφεραν ακόμη πιο κοντά τον σλαβικό κόσμο προς τον ελληνικό, αυτόν ο οποίος είχε μία τεράστια πνευματική και πολιτιστική παράδοση. Αυτή η πραγματικότητα περικλείει και ένα

κάλεσμα στην έρευνα των στοιχείων που ενώνουν πολλούς λαούς σήμερα. Η ελληνική γραφή και η συγγενής της *kyrillica* κρύβουν μία διαχρονική συνέχεια και αποτελούν ένα μόνιμο ενωτικό στοιχείο που φέρνει τον σλαβικό κόσμο εγγύτερα προς τον ελληνικό. Ωστόσο δεν πρέπει να παραγνωρίσουμε ότι και οι σλαβικοί λαοί, οι οποίοι υιοθέτησαν τη λατινική γραφή, έχοντας όμως πάντοτε ζωντανή την κυριλλομεθοδιανή παράδοση, διατηρούν πολλά κοινά στοιχεία με εμάς τους Έλληνες όπως και με τους λοιπούς Σλάβους της κυριλλικής γραφής. Ο μεγάλος Ιταλός σλαβολόγος Riccardo Picchio, καθηγητής του Πανεπιστημίου του Yale, αναφερόμενος σ' αυτήν την βυζαντινή προέλευσης σλαβική παράδοση, την ονόμασε *Slavia ortodossa*, συγχρόνως όμως και στο άλλο σκέλος, της γραφής δηλαδή με χρήση του λατινικού αλφαβήτου που αναφέραμε, έδωσε τον τίτλο *Slavia romana*, δηλαδή ρωμαϊκό σλαβισμό, βλέποντας ακριβώς τις κοινές βάσεις των δύο κόσμων.

Τελειώνοντας θα ήθελα, ως πρόεδρος της επιστημονικής επιτροπής που διοργάνωσε το Συνέδριο που αρχίζει σήμερα, να ευχαριστήσω θερμώς όλους εσάς που τόσο προθύμως προσήλθατε σ' αυτό, για να προσφέρετε με τις γνώσεις σας μία νέα όψη των επιστημονικών θεμάτων. Επίσης θα ήθελα δημοσίως να ευχαριστήσω την *assistant professor* της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κυρία Αγγελική Δεληκάρη και τις συνεργάτιδες του Τμήματος Δημοσίων και Διεθνών Σχέσεων του Δήμου Θεσσαλονίκης κυρίες Κατερίνα Κρικώνη και Ολγα Κοτσαμπά, οι οποίες, με υπερβάλλοντα ζήλο και υπερβολικό κόπο, εργάστηκαν για την προετοιμασία του Συνεδρίου. Εύχομαι σε όλους εσάς υγεία και δύναμη για τη συνέχιση του δημιουργικού επιστημονικού έργου σας.

Αντώνιος-Αιμίλιος Ν. Ταχιάος
*Ομότιμος καθηγητής Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης,
αντεπιστέλλον μέλος της Ακαδημίας Αθηνών,
αλλοδαπό μέλος της Σερβικής Ακαδημίας Επιστημών και Τεχνών
και της Βουλγαρικής Ακαδημίας Επιστημών.
Πρόεδρος του Κέντρου Μελέτης Πολιτιστικής Κληρονομιάς
Κυρίλλου και Μεθοδίου*

As the President of the Center for the Study of the Cultural Heritage of Cyril and Methodius, I feel particularly emotional today. From this moment on, an international conference about the life, activity and cultural wealth that our fellow citizens, Thessalonians Saints Cyril and Methodius bequeathed to the world of Slavs, begins.

This conference takes place on the anniversary of the 1150 years of the transition of these two great personalities in Great Moravia, where they gave alphabet and submitted the first principles of the Slavic divine worship and literature. Such a big event, that created a new reality in the European region, could not go unnoticed and not celebrated properly here, in this city. When two years ago our Center, contacted the mayor of our city, Mr Yiannis Boutaris and proposed for the Municipality of Thessaloniki to undertake, along with our help, the organization of this conference that begins today, he immediately and with full of enthusiasm and understanding of the need for such a celebration, accepted our proposal. With the consent of the entire City Council proceeded to find the financial resources for the organization of such a conference. We must therefore express both to the Mayor personally and to the members of the City Council our warmest gratitude for understanding the need for this purely scientific conference to be done in honor of these two great Thessalonian enlighteners of the Slavs. Secondly we should thank cordially all of you for agreeing to participate with great willingness in the conference and with the wealth of your expertise to give a new boost and perspective in scientific research of the questions under consideration of this program, and of course all of you who want to watch the conference works.

It is widely known that Cyril and Methodius were not just two religious people of Byzantium, but were highly talented personalities and at the same time creators of a new civilization. The first Slavic writing was the one which Cyril invented and named *glagolica*. Then it was replaced by a new writing, created by the bishop Preslav of Bulgaria, Constantine, and was named *kyrillica*, in honor of Cyril. This was modeled on the Greek writing. Both the first writing of Cyril, and the second by Bishop Constantine, were creations that brought the Slavic world even closer to the Greek one, that already had an enormous spiritual and cultural tradition. This reality (fact) includes a call to research the elements that unite many peoples today. The Greek writing and her relative *kyrillica*, hide a timeless continuity and form a permanent bonding element that brings the

Slavic world closer to Greek. However we should not ignore that the Slavic nations, who adopted the latin writing, always keep a vivid Cyrillo-Methodian tradition and retain many elements in common with us Greeks as with the rest of Slavs of the Cyrillic writing. The great Italian slavologist Riccardo Picchio, professor at the University of Yale, referred to this Byzantine origin Slavic tradition, he named it *Slavia ortodossa*, while at the same time in another part of writing the one using the Latin alphabet we mentioned, gave the title *Slavia romana*, ie Roman Slavism, seeing exactly the common bases of both worlds.

Finally, as Chairman of the Scientific Committee organized the Conference that begins today, I would like to warmly thank all of you who so willingly came here, to offer with your knowledge a new aspect for these scientific issues. And I would also like to publicly thank the assistant professor of the Faculty of Philosophy at Aristotle University of Thessaloniki, Mrs Angeliki Delikari and our associates from the Department of Public and International Relations from the Municipality of Thessaloniki, Mrs Katerina Krikoni and Mrs Olga Kotsampa, which worked on the preparation of this conference with overzealous and a lot of effort. I wish you all health and strength to continue your creative scientific work.

Anthony–Emil N. Tachiaos
Professor emeritus, Aristotle University of Thessaloniki,
corresponding member, Academy of Athens,
foreign member of Serbian Academy of Sciences and Arts
and Bulgarian Academy of Sciences.
President of the Center for the Study of the Cultural
Heritage of Cyril and Methodius.

SCIENTIFIC COMMITTEE

Antony-Emil Tachiaos,

*Em. Professor, Aristotle University of Thessaloniki,
Corresponding member, Academy of Athens,
Foreign member, Serbian Academy of Sciences and Arts
and Bulgarian Academy of Sciences, President of the Centre for the Study
of the Cultural Heritage of Cyril and Methodius, Greece,
President of the Scientific Committee*

Reverend Archimandrite Nicephorus Phychloudis,

*Dr. of Theology, Abbot of the Holy, Patriarchal Stavropegic
Monastery of the Vlatades (Moni Vlatadon)*

Ioannis Tsekouras,

Emer. Professor and ex-rector of the University of Macedonia

Chrysanthi Mavropoulou-Tsioumi,

Emer. Professor, Aristotle University of Thessaloniki

George Velenis,

Emer. Professor, Aristotle University of Thessaloniki

Michael Tritos,

Dean of the Faculty of Theology, Aristotle University of Thessaloniki

Harvey Goldblatt,

*Professor of Medieval Slavic Literature, Chair, Slavic Languages
and Literatures, Yale University*

Pierre Gonneau,

*Professor of the University of Sorbonne, Director,
Institute of Slavic Studies, Paris*

Marcello Garzaniti,

*Professor of Slavic Philology, University of Florence,
President, Italian Association of Slavists, Italy*

Gelian Prochorov,

*Professor, Member of the Institute of Russian Literature
of the Russian Academy of Science in St. Petersburg*

Maria Mavroudi,

Professor of Byzantine History, University of California, Berkeley

Agathoniki Tsilipakou,

Dr., Director, Museum of Byzantine Culture, Thessaloniki

Nicolaos Marantzidis,

*Associate Professor, Department of Balkan, Slavic and Oriental Studies,
University of Macedonia*

Athanasios Semoglou,

*Associate Professor, Department of History and Archaeology,
Aristotle University of Thessaloniki*

Ilias Evangelou,

*Assistant Professor, Department of Theology, Aristotle University
of Thessaloniki*

Angeliki Delikari,

*Lecturer, Department of History and Archaeology, Aristotle University
of Thessaloniki, Greece*

CONTENTS

THE SLAVIC PLAN OF BYZANTIUM IN THE FRAMEWORK OF “THE BYZANTINE COMMONWEALTH”

“Cyril and Methodius: A Lost Mission.

Was there an official Byzantine project for the Slavonic mission?”

V. Vavrinek, Professor, Member of the Czech Academy of Sciences, Czech Republic 25

“The choice of the Thessalonian brothers Cyril and Methodius
for an unusual mission in the Slavic and Christian Moravia.”

I. Tarnanidis, Em. Professor of Aristotle University of Thessaloniki,

President of Greek Association of Slavists, Greece 39

“The Constantinopolitan project of the Cyrillo-Methodian mission
in the light of the Slavonic Vitae of Thessalonian brothers.”

M. Garzaniti, Professor of Slavic Philology, University of Florence,

President, Italian Association of Slavists, Italy 51

“The Moravian mission - a successful and unsuccessful result
of the activity of Sts. Cyril and Methodius”

Sv. Nikolova, Professor -Cyrillo-Methodian Research Centre

at Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria 69

“With the Emperor’s Help: Hearty Mission and Byzantine Diplomacy”

S. Ivanov, Professor- Higher School of Economics,

Moscow St.Petersburg State University, Russia 87

BYZANTINE INFLUENCES IN THE CULTURE OF THE SLAVS

“Byzantium and the Slavs: Art, Paleography and Epigraphy”

St. Harkov, Professor- University of Shumen (Music Department)

and University of Sofia (Faculty of Theology), Bulgaria 95

THE IMPORTANCE OF THE LIFE AND WORK OF SAINTS CYRIL AND METHODIUS TO THE SLAVS (FROM THE MIDDLE AGES TO THE PRESENT)

“The “Vita Constantini”: transmission and scholarship”

G. Ziffer, Professor - University of Udine, Italy 105

“The corpus of the copies of Slavic sources of the lives and work
of Cyril and Methodius and their disciples”

B. Mirčeva, Assoc. Professor-Cyrillo-Methodian Research Centre

of Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria 113

“Byzantism and Slavdom: Political Ideology of Constantine Leontiev”

J. Zlatkova, Assistant Professor, Institute of Balkan Studies & Center of Thracology,

Sofia, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria 121

“The Politics and Pragmatics of St.John-Vladimir’s Veneration & Pilgrimage”

K. Giakoumis, Deputy Rector, Professor of Art History and World History -

University of New York Tirana, Rruga Medar Shtylla (former Komuna e Parisit), Albania 133

“The Sophiological Idea - From St. Cyril to Serbian Medieval writers” <i>Dr. Bojovic, Professor - Faculty of Philosophy, Nis, Serbia</i>	147
---	-----

THE DEVELOPMENT OF PAINTING IN THE CONTEXT OF THE CYRIL - METHODIUS MISSION

“The monumental painting in the era of the brothers Cyril and Methodius as a background art of the Slavic peoples” <i>Ch. Mavropoulou - Tsioumi,</i> <i>Emer. Prof. Aristotle University of Thessaloniki, Thessaloniki, Greece</i>	159
--	-----

“Saints Cyril and Methodius and their students in the Byzantine and post-Byzantine art (historical frame)” <i>K. Nihoritis, Associate Professor of Slavic Studies,</i> <i>University of Macedonia, Thessaloniki, Greece</i>	169
---	-----

“The appearance of the portrait of Saint Constantine the Philosopher in the fourth and fifth decade of the 14th century” <i>I. Sisiou, Art Historian, Thessaloniki, Greece</i>	201
---	-----

“Brick by Brick: The role of Thessaloniki in façade exterior decoration in the age of King Milutin’s Patronage” <i>J. Ciric, Research Assistant, Institute for Art History Faculty of Philosophy, University of Belgrade, Serbia</i>	229
---	-----

“The church of St. Nicholas Kyritzis in Kastoria. Comments and observations in the earlier painting (frescoes and icons)” <i>A. Strati, Head of the Archaeological Institute of Macedonian and Thracian Studies,</i> <i>Deputy Head of 16th Dept. of Byzantine Antiquities, Greece</i>	239
--	-----

THE IMPORTANCE OF THE SLAVIC TRANSLATIONS OF BYZANTINE WORKS

“The Significance of P2 for the Reconstruction of the Primordial Glagolitic Alphabet” <i>J. Fuchsbauer, Mag. University Assistant</i> <i>at the Department of Slavonic Studies, University of Vienna, Austria</i>	255
---	-----

“14th - Century Bulgarian and Serbian Translations: Variability in the Linguistic Adaptation of Byzantine Source Texts” <i>L. Taseva, Professor - Institute of Balkan Studies & Centre of Thracology,</i> <i>Bulgarian Academy of Science, Bulgaria</i>	267
---	-----

“Slavic Translations of Lenten Triodion Readings: In Hymnum Acatistum/O neseidnom” <i>G. Lenhoff, Professor- Department of Slavic Languages and Literatures, University of California, Los Angeles, USA</i>	279
--	-----

“The Greek loanwords in South Slavonic translations of Triodion” <i>E. Crvenkovska, Professor- Faculty of Philology Blaze Koneski,</i> <i>University of Sts. Cyril and Methodius, Skopje, FYROM</i>	295
---	-----

CONTENTS

BYZANTIUM AND THE SLAVS (ART, EPIGRAPHY AND MUSIC)

“Portraits of Byzantine Emperors in Serbian monumental painting:
Evidences of the relations of medieval Serbia with the world of Byzantium”
N. Dionysopoulos, Philologist, Dr. of Byzantine Art, Greece 307

“Cyrilic inscriptions from the Athonite Monastery of Zografou as a resource
for its construction activity (15th-17th cent.)”
*N. Mertzimekis, Dr. Archaeologist, 10th Dept of Byzantine Antiquities,
Ministry of Culture and Sports, Greece* 321

“The hermitage of the Virgin Merciful Great Prespa: an artistic
expression of time and space limit between two eras and two nationalities”
*M. Paisidou, Assistant Professor, Department of History and Archaeology,
Aristotle University of Thessaloniki, Greece* 333

“The Importance of the Missionary Work of Cyril and Methodius
in the Shaping of Serbian Musical Identity”
*Dr. Askovic, Assistant Professor- Faculty of Orthodox Theology
of the University of Belgrade, Department of Liturgics, Serbia* 359

THE FORMATION OF THE SLAVIC WRITTEN LANGUAGE

“The Slavic alphabet and the relations between Byzantium and Bulgaria”
D. Cheshmedgiev, Professor, Bulgaria 377

“The Cyrillic script: The historical context of its creation
and establishment in the world of the Slavs”
*A. Delikari, Lecturer of Medieval History of Slavic Peoples Department of History
and Archaeology, Faculty of Philosophy, Aristotle University of Thessaloniki, Greece* 389

THE ECUMENICAL POLITICS OF BYZANTIUM TOWARDS THE SLAVIC WORLD

“Cyril and Methodius as carriers of ecumenical policy of the Eastern
Roman Empire in the world of the Slavs”
I. Evangellou, Assistant Professor of Theology, Aristotle University of Thessaloniki, Greece 403

“The Cyril - Methodius tradition of medieval Serbia”
*R. Stankova, Associated Professor in Department of Old Bulgarian Literature,
in Institute of Literature, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria* 411

“Slavorum Apostoli. Roman Catholic Views on Cyril and Methodius:
An Attempt of Appropriation?”
*P. Argarate, Professor, Director -the Institute for Ecumenical Theology, Eastern
Orthodoxy and Patrology, Faculty of Catholic Theology, University of Graz, Austria* 423

SLAVIC TRANSLATIONS OF BYZANTINE WORKS

“Cyrilo - Methodian juridical heritage and adoption
of Byzantine political thought in Mediaeval Slavonic states”

<i>D. Naydenova, Chief Assistant Professor - Cyrillo-Methodian Research Centre, Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria</i>	<i>439</i>
---	------------

“The reception of Byzantine law among the Slavic populations: a comparative perspective” <i>P. Angelini, Professor Assistant - Department of Roman Law and Legal History, Law Faculty, University of Leuven, Belgium</i>	<i>453</i>
---	------------

“The poem of St. Cyril for St. Gregory the Theologian: a Byzantine epigram?” <i>E. Mineva, Department of Slavic Studies, University of Athens, Greece I. Polemis, Professor of Byzantine Philology, University of Athens, Greece</i>	<i>465</i>
---	------------

BYZANTIUM AND RUSSIA

“Dionysius the Areopagite: the history of revelation and publication of the name of the translator” <i>G. Prochorov, Professor, Member of the Institute of Russian Literature of the Russian Academy of Science in St. Petersburg, Russia</i>	<i>475</i>
---	------------

“The Rus through the eyes of the Byzantines: 11th-12th century” <i>M. Gerolymatou, Senior Researcher, Institute of Historical Research, National Hellenic Research Foundation, Greece</i>	<i>485</i>
--	------------

“The first Russian Emperor’s coronation in 1498 and the Byzantine tradition” <i>D. Pickova, Doc. PhD., CSc., Institute of World History, Faculty of Arts, Charles University Prague, Czech Republic</i>	<i>499</i>
--	------------

“The Manuscript of Arsenios of Elassona “The History of Russia” <i>B. Fonkic, Professor - University of Moscow, Member of the Academy of Athens, Russia</i>	<i>511</i>
--	------------

“The reversal of a relationship: Russian hagiological traditions in Greek-speaking Orthodoxy (16th-19th c.)” <i>S. Paschalidis, Assoc. Professor, Dept. of Holy Bible and Patristics, Faculty of Theology, Aristotle University of Thessaloniki, President, Centre for Byzantine Research, Thessaloniki, Greece</i>	<i>519</i>
---	------------

THE IMPACT OF CYRIL-METHODIUS HERITAGE IN BYZANTIUM AND THE SLAVS

“Canon to St. Demetrius and Cyrilo - Methodian Legacy among the Slavs” <i>L. Matejko, Mgr. Professor - University of Bratislava, Department of Russian Language and Literature, Slovakia</i>	<i>543</i>
---	------------

“Saints Clement and Naum of Ochrid: Appearance and factual grounds for their epithet” <i>T. Filiposki, Assistant Professor - Institute of History, Faculty of Philosophy, Sts. Cyril and Methodius University, Skopje, FYROM</i>	<i>551</i>
---	------------

“The Byzantine art of Speech in the world of Slavs. Two versions of the Alphabet acrostic in earlier Slavic translations of Byzantine hymns” <i>T. Borisova, Department of Slavic Studies, University of Athens, Greece</i>	<i>559</i>
---	------------

CONTENTS

“Phonetic adaptation of Greek words in the old Serbian manuscript menaia” <i>Z. Rankovic Associate Professor- Faculty of Orthodox Theology, University of Belgrade, Serbia</i>	573
“From the common old slavic to the modern “national” languages” <i>St. Mavrogeni, Lecturer - Department of Balkan, Slavic and Oriental Studies, University of Macedonia, Greece</i>	585
SLAVS AND GREEKS. DIACHRONIC COURSE IN HISTORY	
“The legal and social status of Slavic tribes in the Balkan territories of Byzantium in the 7th to 10th century” <i>G. Leveniotis, Lecturer of Byzantine History, Department of History and Archaeology, Faculty of Philosophy, Aristotle University of Thessaloniki, Greece</i>	601
“From the universality of religious interventions of Justinian to the universality of Cyril - Methodius mission: convergences and divergences” <i>S. Patoura, Research Director, National Hellenic Research Foundation, Greece</i>	625
“The term “Sklavinia” and the use of epithets which derive from national names in the historical work of Theophylact Simokatti (7th cent.)” <i>A. Gkoutzioukostas, Assistant Professor of Byzantine History and Institutions, Aristotle Univ. of Thessaloniki, Greece</i>	639
“First Church Jurisdictional change of Bulgaria between Constantinople and Rome (864-870): Principles, motives interests and expectations” <i>Z. Konkoyov, Faculty of Church History - Pontifical Gregorian University of Rome, Head of the Administration Department of the Holy Synod of Bulgarian Orthodox Church, Bulgaria</i>	649
“Between Constantinople, Rome and Ochrid. Notes on the Church Organization in Serbian Principalities from 1018 to 1219” <i>Sr. Pirivatric, Institute for Byzantine Studies of Serbian Academy of Sciences and Arts, Serbia</i>	655
“The Second Russian Mission in Jerusalem (1858) and Patriarch Cyril II (1845-1872)” <i>M. Litina, Researcher, History and Palaeographical Archive, National Bank Cultural Foundation, Greece</i>	667
BYZANTIUM AND THE SLAVIC WORLD	
“The “Slavic plan” of Byzantium and the spread of Christianity in Bulgaria in the 9th century” <i>P. Sofoulis, Lecturer, Department of Slavic Studies, University of Athens, Greece</i>	679
“The translation “laboratory” of the philosopher Constantine” in the Church of the Holy Apostles in Constantinople” <i>V. Katsaros, Professor of Medieval Greek Philology, Faculty of Philosophy, School of Philology, Aristotle University of Thessaloniki, Greece</i>	691

“Empire, Papacy and Gentes in the Earliest Vitae
of St. Constantine-Cyril and St. Methodius”
*A. Nikolov, Associate Professor- Medieval Bulgarian History,
Faculty of History, Sofia University St.Kliment of Ochrid, Bulgaria* 703

“The Church in Serbia at the time of the Cyrilo - Methodian mission in Moravia”
*Pr. Komatina, Research Associate-Institute for Byzantine Studies of the Serbian
Academy of Sciences and Arts, Serbia* 711

The Byzantine mission of Hungarians in the 10th century.
Issues of the Slavic linguistic negotiation
*A. Zoltan, Professor University of Budapest, Institute of Slavic
and Baltic Philology, Hungary* 721

THE CYRIL - METHODIUS HERITAGE IN LITERATURE

“For Cyril - Methodius translation of the reading of Jeremaia’s book”
*T. Mostrova, Professor Cyril - Methodius Scientific Centre
Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria* 731

“A new early Slavic manuscript of the Books of Apostles
(the second half of the XI century)”
*E. Ukhanova Senior Research Fellow - Manuscript Department,
The State Historical Museum Moscow, Russia* 739

“The Greek words in the collection “Thirteen Talks of Gregory
the Theologian “according to the manuscript of the 11th century.”
L. Dolgushina, Professor at the University of Novosibirsk, Russia 759

“Cyril and Methodius in the historical narrative of the Bulgarian Renaissance”
*E. Naxidou, Lecturer of Modern and Contemporary History of Southeast
Europe, Department of History and Ethnology, Democritus University of Thrace, Greece* 769

“The impact of the mission of Cyril and Methodius:
Byzantine resonances in the Chronicle of the Priest of Diocles”
A. Papageorgiou, Department of Slavic Studies, University of Athens, Greece 785

SLAVIA ORTHODOXA

“Uneasy Neighbourhood: Reflexes of Slavo-Byzantine Relations
in the Historiography of the Slavia orthodoxa”
R. Marti, Professor, Chair, Institut of Slavic Studies, Saarland University, Germany 799

The Serbs and Byzantium under the “Byzantine Commonwealth”
Lj. Maksimovic, Em.Professor, Director at Institute for Byzantine Studies, Serbia 813

“What Riccardo Picchio taught us about the Cyrillo-Methodian Legacy”
*H. Goldblatt, Professor of Medieval Slavic Literature, Chair, Slavic
Languages and Literatures, Yale University, USA* 821

BYZANTIO KAI ΡΩΣΙΑ

BYZANTIUM AND RUSSIA

ΟΙ ΡΩΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΜΑΤΙΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ (10^{ος}-12^{ος} ΑΙ.)¹

*Μαρία Γερολυμάτου
Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών
Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών*

Η αιφνιδιαστική και απειλητική εμφάνιση των Ρως στα παράλια της Προποντίδας το έτος 860 είχε προκαλέσει στους Βυζαντινούς δέος και είχε γεννήσει πλήθος αποριών για την προέλευση του παρὰ ξενου αυτού λαού, ο οποίος στη συλλογική συνείδηση έπαιρνε το χαρακτήρα τέρατος της Αποκαλύψεως. Ο φόβος και η κατάπληξη παραχώρησαν σιγά-σιγά τη θέση τους στην αποδοχή που γεννά η γνωριμία και η συνήθεια. Την εποχή που μας απασχολεί εδώ, οι Βυζαντινοί είχαν παύσει να αντιμετωπίζουν τους Ρως ως τον *υπερβόρειον κεραυνόν*. Ο όρος ανήκει στον πατριάρχη Φώτιο και είναι άκρως δηλωτικός της εντύπωσης που είχαν δημιουργήσει στους Βυζαντινούς οι Ρως ύστερα από την κεραυνοβόλο επίθεση του 860². Αυτό είχε ως συνέπεια οι βυζαντινές πηγές να ασχολούνται πολύ λιγότερο μαζί τους από ό,τι στο παρελθόν. Σε αυτή την εξέλιξη συνετέλεσε ενδεχομένως και το γεγονός ότι οι αιφνιδιαστικές απειλητικές εμφανίσεις του παρελθόντος έπαυσαν και παραχώρησαν τη θέση τους σε διπλωματικές κυρίως επαφές. Ο Alexander Kazhdan μελετώντας με ιδιαίτερα

1 Το αντίστροφο, η εικόνα δηλαδή των Ρως για το Βυζάντιο, έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης παλαιών ερευνητών της ιστορίας του κράτους του Κιέβου. Για μια επανεξέταση του προβλήματος, βλ. S. Franklin, «The Empire of the *Rhomaioi* as Viewed from Kievan Russia: Aspects of Byzantino-Russian Cultural Relations, *Byzantion* 53, 1983, 507-537 (=S. Franklin, *Byzantium – Rus – Russia. Studies in the Translation of Christian Culture*, Aldershot, Hampshire 2002, αρ. II).

2 Μ. Γερολυμάτου, «Οι Ρώσοι μέσα από τη ματιά των Βυζαντινών του 9^{ου} και 10^{ου} αιώνα», *Ρωσία και Μεσόγειος. Πρακτικά Α' διεθνούς συνεδρίου*, επιμέλεια Ο. Κατσιαρδή-Herring – Α. Κόλια-Δερμιτζάκη – Κ. Γαρδίκας, Αθήνα 2011, τ. Α', 158-162.

εμπεριστατωμένο τρόπο την πολιτική επιγαμιών που αναφέρεται παραδοσιακά στη βιβλιογραφία μεταξύ βυζαντινών ηγεμονικών οικογενειών και μελών της δυναστείας των Ρουρικιδών αμφισβήτησε κατά πόσο τελικά το βυζαντινό κράτος και το κράτος του Κιέβου ενδιαφέρθηκαν να συσφίγξουν τις μεταξύ τους σχέσεις σε ανώτατο επίπεδο. Το συμπέρασμά του ήταν ότι τα μέλη της ηγεμονικής οικογένειας της Ρωσίας του Κιέβου ενδιαφέρονταν κυρίως για τη σύναψη επιγαμιών με βασιλικές οικογένειες της δυτικής Ευρώπης³. Παρ'όλα αυτά, φαίνεται ότι σε επίπεδο αριστοκρατικών οικογενειών οι γάμοι δεν ήταν απίθανοι⁴.

Παρά το γεγονός ότι σε επίπεδο κρατικών σχέσεων οι επαφές ήταν περιορισμένες, αυτό δεν συνεπάγεται ότι οι δύο λαοί δεν γνωρίζονταν⁵. Το εμπόριο είχε συντελέσει σημαντικά στη γνωριμία τους. Δεν υπάρχει λόγος να αναφερθούμε εδώ στις διμερείς συνθήκες του 10^{ου} αι. οι οποίες περιελάμβαναν και διατάξεις σχετικές με τις εμπορικές συναλλαγές⁶. Υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες ότι η Κωνσταντινούπολη ήταν μία από τις πιο ενδιαφέρουσες οικονομικά αγορές για τους εμπόρους από το Κίεβο. Στις αρχές του 13^{ου} αι. ο μητροπολίτης Αθηνών Μιχαήλ Χωνιάτης ζητούσε από τον Θεόδωρο Α' Λάσκαρη να του στείλει *λαγών λευκόν, όποιους ή Ρωσία κατάγει εις την μεγαλόπολιν*⁷. Ο ιστορικός Ιωάννης Σκυλίτζης σημειώνει με αφορμή τη ρωσική επίθεση εναντίον της Κωνσταντινούπολης το έτος 1043 ότι μέχρι εκείνη τη στιγμή οι σχέσεις μεταξύ Ρως και Βυζαντινών ήταν φιλικές, ότι συναλλάσσονταν ελεύθερα και χωρίς φόβο και ότι έμποροι μετέβαιναν άφοβα και χωρίς περιορισμούς στο Κίεβο και την Κωνσταντινούπολη για τις δουλειές τους⁸. Αυτή ήταν και η αιτία για την οποία *ή κίνησις του ἔθνους τῶν Ῥως* κατά τα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Κωνσταντίνου Θ' Μονομάχου προκάλεσε έκπληξη στους Βυζαντινούς. Αφορμή ήταν, όπως φαίνεται, επεισόδια που ξέσπασαν στην πρωτεύουσα με πρωταγωνιστές Ρως εμπόρους, τα οποία είχαν ως συνέπεια το θάνατο ενός *ἐπιφανούς*, κατά τον Σκυλίτζη, Σκύθη. Σημειώνουμε την εναλλαγή των όρων Σκύθης και Ρως, στην οποία θα επανέλθουμε. Ο *ἄρχων τῶν Σκυθῶν* ο οποίος περιγράφεται ως *ἀνὴρ ὀρμητίας καὶ πολλὰ τῷ θυμῷ χαριζόμενος* οργάνωσε γρήγορα επιχείρηση εναντίον του Βυζαντίου. Από τη μεριά τους, οι Βυζαντινοί απομάκρυναν από την Κωνσταντινούπολη

3 A. Kazhdan, «Rus'-Byzantine Princely Marriages in the Eleventh and Twelfth Centuries», *Harvard Ukrainian Studies* 12/13, 1988-1989, 414-429.

4 Kazhdan, «Marriages», 428-429.

5 Εμπεριστατωμένη απόπειρα παρουσίασης των ρωσοβυζαντινών σχέσεων έκανε παλαιότερα ο V. Moshin, «Russkie na Afone i ryssko-vizantijskie otnoshenija v XI-XII vv.», *Byzantinoslavica* 9, 1947-1948, 55-85.

6 Μ. Γερολυμάτου, *Αγορές, έμποροι και εμπόριο στο Βυζάντιο (9^{ος}-12^{ος} αι.)*, (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών. Μονογραφίες 9), Αθήνα 2008, 95-100.

7 *Michaelis Choniatae Epistulae*, εκδ. F. Kolovou (Corpus Fontium Historiae Byzantinae XLI), Berlin – New York 2001, αρ. 179.64-65.

8 *Ioannis Skylitzae Synopsis historiarum. Editio princeps*, εκδ. I. Thurn (Corpus Fontium Historiae Byzantinae V), Berlin – New York 1973, 430.35-48.

τους Ρως (Σκύθας σύμφωνα με το κείμενο) εμπόρους, αλλά και όσους βρίσκονταν εκεί κατά συμμαχίαν –προφανώς τους μισθοφόρους– και τους διασκορπίσαν κάτω από επιτήρηση στις επαρχίες⁹. Η κρίσιμη αυτή στιγμή των βυζαντινορωσικών σχέσεων έχει καταγραφεί εκτενώς και στο Παλαιό Ρωσικό Χρονικό και αποτελεί ουσιαστικά την τελευταία στρατιωτική κίνηση των Ρως εναντίον της Κωνσταντινούπολης¹⁰.

Ο εκχριστιανισμός των Ρως ήταν ο άλλος παράγοντας που συνεισέφερε αναμφίβολα στην εξοικείωση των δύο λαών. Ρως μοναχοί επισκέπτονταν την Κωνσταντινούπολη και άλλες πόλεις της αυτοκρατορίας, όπως τη Θεσσαλονίκη, κατά τη μετάβασή τους στους Αγίους Τόπους ή σε θρησκευτικά κέντρα όπως το Άγιο Όρος. Το 1016 ανάγεται η παλαιότερη αναφορά στη μονή του Ῥῶς στο Άγιο Όρος, η οποία ταυτίζεται αυτή την περίοδο με τη μονή της Θεοτόκου του Ξυλουργού¹¹. Η προσωνυμία του Ῥῶς παραπέμπει πιθανότατα στην καταγωγή του ιδρυτή. Τίποτε ωστόσο δεν είναι γνωστό για τη σύνθεσή της σε αυτή την πρώιμη φάση της ιστορίας της. Στα μέσα του 12^{ου} αι. η μονή είχε αποκτήσει σαφώς το χαρακτήρα ρωσικής μονής, όπως υποδηλώνει η ύπαρξη ρωσικών βιβλίων, καθώς και άλλων αντικειμένων ρωσικής προέλευσης μεταξύ των κινητών περιουσιακών στοιχείων της, καθώς και η μετεξέλιξη της ονομασίας της σε μονή των Ῥουσσών¹².

Ο εκχριστιανισμός ήταν σταδιακός και φυσικά συνάντησε αρκετές δυσκολίες, ακόμη και μεταξύ των Ρως που ήταν εγκατεστημένοι στο Βυζάντιο. Η συλλογή των Θαυμάτων του Αγίου Ευγενίου, πολιούχου της Τραπεζούντας, την οποία συνέθεσε ο Ιωάννης Ξιφιλίνος τον 11^ο αι., αναφέρεται σε τρία θαύματα που έκανε ο άγιος Ευγένιος σε Ρως του μισθοφορικού τάγματος που είχε την έδρα του κοντά στην Τραπεζούντα¹³. Τα θαύματα τοποθετούνται χρονικά στην περίοδο της βασιλείας του Κωνσταντίνου Η΄. Η συχνότητα με την οποία οι Ρως γίνονται πρωταγωνιστές στα Θαύματα του Αγίου και τυγχάνουν των ευεργεσιών του¹⁴ δεν είναι τυχαία. Η θαυματουργική δράση του Αγίου Ευγενίου ενισχύει την πίστη των νεοφώτιστων Ρως, ενώ ταυτόχρονα λειτουργεί και ως καταλύτης για την αποδοχή του χριστιανισμού από τους πιο διστακτικούς. Σε μία περίπτωση ο άγιος επεμβαίνει για να θεραπεύσει ένα δαιμονισμένο Σκύθη, ο οποίος είχε προσέλθει με επιπολαιότητα στο μυστήριο της Θείας Ευχαριστίας, χωρίς να έχει προηγουμένως

9 Ioannis Skylitzae Synopsis historiarum, 430.54-431.57.

10 Polnoe sobranije rysskikh letopisei, τ. 1. Lavrentievskaja i troitskaja letopisi, Sankt Peterburg 1846, 66-67.

11 Actes de Lavra, τ. 1, εκδ. P. Lemerle – A. Guillou – N. Svoronos – D. Papachryssanthou (Archives de l'Athos V), Paris 1970, αρ. 19.37-38· Actes de Saint-Pantéléemon, εκδ. P. Lemerle – G. Dagron – S. Cirkovic [Archives de l'Athos XII], Paris 1982, 4-5· πρβλ. Moshin, «Rysskie na Afone», 61-62.

12 Actes de Saint-Pantéléemon, αρ. 7.25-27, αρ. 8.10.

13 J.-O. Rosenqvist, The Hagiographic Dossier of St Eugenios of Trebizond in Codex Athous Dionysiou 154. A Critical Edition with Introduction, Translation, Commentary and Indexes (Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Byzantina Upsaliensia 5), Uppsala 1996, 182-188.

14 Rosenqvist, The Hagiographic Dossier, 188.326-327: αἱ μὲν εἰς τοὺς Σκύθας εὐεργεσίαι τοῦ θεομάγ-
τυρος, ἐκ πολλῶν εἰρηκότες ὀλίγας, τοιαῦται καὶ οὕτω θαύματος γέμουσαι.

βαπτισθεί¹⁵. Η μαρτυρία επιβεβαιώνει τη δυσκολία που υπήρχε σε πολλούς Ρως να αποδεχθούν επίσημα τη νέα πίστη με μία άκρως συμβολική πράξη, όπως το βάπτισμα. Σε άλλη περίπτωση ο άγιος Ευγένιος απαλλάσσει κάποιο Συμεών, ο οποίος ήταν μέλος της *Σκυθικής φάλαγγος*, από τη δαιμονική επενέργεια¹⁶. Στο απόσπασμα δεν διευκρινίζεται αν ο Συμεών είχε ασπασθεί επίσημα το χριστιανισμό. Σε κάθε περίπτωση πάντως, τα Θαύματα αποτυπώνουν την προσπάθεια των Βυζαντινών να αφομοιώσουν θρησκευτικά τους Ρως που έρχονταν να εγκατασταθούν στο Βυζάντιο.

Την ίδια περίοδο, η μητρόπολη Κιέβου ήταν ενταγμένη στην ιεραρχία των μητροπόλεων του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως με ένα σημαντικό αριθμό υποκειμένων επισκοπών¹⁷. Οι ιεράρχες που αναδεικνύονταν σε αυτή προέρχονταν κατά κανόνα από τις τάξεις του βυζαντινού κλήρου, η δε επιλογή ήταν ζήτημα το οποίο προσείλκυε το αυτοκρατορικό ενδιαφέρον. Ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός πρότεινε γύρω στο 1170-1175 στον Λεόντιο, ηγούμενο της μονής του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο, το μητροπολιτικό θρόνο του Κιέβου, ο οποίος ήταν κενός¹⁸. Ο θρησκευτικός περιηγητισμός ήταν μια άλλη οδός γνωριμίας μεταξύ των δύο λαών. Ο ηγούμενος Δανιήλ, ο οποίος στις αρχές του 12^{ου} αι. επισκέφθηκε την Κωνσταντινούπολη, καθώς και μια σειρά μικρασιατικών νησιών και παραλιακών πόλεων ταξιδεύοντας προς τους Αγίους Τόπους, δεν ήταν μοναδική περίπτωση. Το 1200 ο μοναχός Αντώνιος, μετέπειτα Αρχιεπίσκοπος Νόβγκοροντ, μετέβη στην Κωνσταντινούπολη, όπου παρέμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα αφήνοντάς μας μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα περιγραφή για τα θρησκευτικά προσκυνήματα της πρωτεύουσας της αυτοκρατορίας¹⁹.

Εκτός όμως από το μοναχισμό και το θρησκευτικό περιηγητισμό, υπήρχαν και άλλες οδοί επικοινωνίας. Οι Ρως υπηρετούσαν από τις αρχές ήδη του 10^{ου} αι. ως μισθοφόροι στο βυζαντινό στρατό²⁰. Η παρουσία τους έγινε πολύ πιο έντονη μετά το 988 και την

15 Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier*, 182.216-223.

16 Rosenqvist, *The Hagiographic Dossier*, 188.302-325.

17 Για την άμεση υπαγωγή της μητρόπολης Κιέβου στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως αυτή την περίοδο, βλ. *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, τ. 23, «Kiev», στήλες 1494-1495 (R. Aubert).

18 *The Life of Leontios, Patriarch of Jerusalem*. Text, Translation, Commentary by D. Tsougarakis, Leiden - New York - Köln 1993, § 64. Ο D. Tsougarakis (*The Life of Leontios*, 194) υποστηρίζει ότι η πρόταση στον Λεόντιο πρέπει να έγινε μεταξύ φθινοπώρου 1172 και Απριλίου 1176. Το 1171 ο μητροπολίτης Κιέβου Μιχαήλ συμμετέσχε σε σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη (*Les registes des actes du patriarcat de Constantinople*. V. Grumel – J. Darrouzès, *Les registes de 715 à 1206*, Paris 1989, αρ. 1120). Ο R. Aubert στον κατάλογο των μητροπολιτών Κιέβου για το 12^ο αι. σημειώνει ότι ο Μιχαήλ κατείχε το μητροπολιτικό θρόνο από το 1172 ως το 1182 (*Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, τ. 23, «Kiev», στήλη 1500). Με βάση ωστόσο τη μαρτυρία από το Βίο του Οσίου Λεοντίου αυτό δεν φαίνεται να ισχύει.

19 *Kniga palomnik. Skazanie mest svjatykh vo Tsaregrade Antonija arkhiepiskopa Novgorodskavo v 1200 godu*, εκδ. Ch. Loparev [Pravoslavnyj Palestinskij Sbornik 17/3], Sankt Peterburg 1899, i-ii.

20 G. Theotokis, «Rus, Varangian and Frankish Mercenaries in the Service of the Byzantine Emperors (9th-11th c.). Numbers, Organisation and Battle Tactics in the Operational Theatres of Asia Minor and the

αποστολή από τον Βλαδίμηρο 6000 επιλέκτων Βαράγγων στο βυζαντινό αυτοκράτορα²¹. Ενδεικτικό της εκτίμησης αλλά και του σεβασμού των οποίων έχαιραν είναι το γεγονός ότι το 1016, μετά την κατάληψη του φρουρίου Λογγάς στην περιοχή της Καστοριάς, ο Βασίλειος Β' τούς παραχώρησε το 1/3 των αιχμαλώτων, ακριβώς δηλαδή την ίδια μερίδα με αυτή που επεφύλαξε για τον εαυτό του και για τον υπόλοιπο στρατό²². Ορισμένοι από τους Ρως μισθοφόρους είχαν ενσωματωθεί πολύ καλά στη βυζαντινή κοινωνία αποκτώντας τιμητικούς τίτλους. Τέτοια φαίνεται ότι ήταν η περίπτωση του Ιωάννη Ρως, γνωστού από σωζόμενη σφραγίδα του, ο οποίος είχε αποκτήσει τον τιμητικό τίτλο του πρωτοβέστη γύρω στον 11^ο-12^ο αι.²³ Το πιθανότερο είναι ότι επρόκειτο για τον αρχηγό, ή έναν από τους αρχηγούς, των Ρως μισθοφόρων.

Η σταδιακή εξοικείωση Βυζαντινών και Ρως απεικονίζεται θαυμάσια στον επίλογο της Θεογονίας του Ιωάννη Τζέτζη, όπου ο λόγιος αυτός συγγραφέας, σε μια επίδειξη ευρυμάθειας, αναφέρεται στη δυνατότητά του να συνομιλεί με τους Άραβες, τους Πέρσες, τους Λατίνους, τους Εβραίους, τους Τούρκους, τους Αλανούς και τους Ρως που παρεπιδημούσαν στη βυζαντινή πρωτεύουσα. Ο χαιρετισμός τον οποίο, υποτίθεται, τους απηύθυνε: «σδράστε, βράτε, σέστριτζα, και δόβρα δένη λέγων», δηλαδή «υγίαине αδελφέ, αδελφίτζα, καλή ημέρα σου» κατά τη μετάφραση του ίδιου²⁴, συνίστατο σε μερικές στερεότυπες φράσεις απαραίτητες για την καθημερινή επικοινωνία σε ένα συγκεκριμένο χώρο ευκαιριακής γνωριμίας, όπως ήταν η αγορά της Κωνσταντινούπολης.

Για όλους τους παραπάνω λόγους οι Βυζαντινοί είχαν ενδιαφέρον όχι μόνο για τους Ρως αλλά γενικά για τα τεκταινόμενα στο κράτος του Κιέβου και στις διάφορες ηγεμονίες που δημιουργήθηκαν μετά το θάνατο του Βλαδίμηρου. Ο Ιωάννης Σκυλίτζης, αφηγούμενος γεγονότα του έτους 1036, αναφέρει ότι, μεταξύ άλλων, εκείνο το χρόνο «έτελεύτησαν καὶ οἱ τῶν Ῥῶς ἄρχοντες, Νεσισθλάβος καὶ Ἱεροσθλάβος, καὶ ἄρχειν προεκρίθη τῶν Ῥῶς συγγενῆς τῶν τελευτησάντων Ζινίσθλαβος»²⁵. Είναι προφανές ότι το «Ἱεροσθλάβος» αποτελεί την απόδοση στα ελληνικά του Yaroslav, ενώ το «Νεσισθλάβος», όνομα άγνωστο, αποτελεί ενδεχομένως παραφθορά του Mstislav²⁶. Όσον αφορά στο μυστηριώδη «Ζινίσθλαβο», ο οποίος είναι δύσκολο να συνδεθεί με συγκεκριμένο ρωσικό όνομα, ενδεχομένως να πρόκειται για τον Izjaslav, γιο του Yaroslav και ανεψιό του Mstislav,

Balkans», *Βυζαντινά Σύμμεικτα* 22, 2012, 128-134.

21 Βλ. σχετικά Theotokis, «Rus, Varangian and Frankish Mercenaries», 135-145.

22 *Ioannis Skylitzae Synopsis historiarum*, 355.22-25.

23 V. Laurent, *La collection C. Orghidan*, Paris 1952, ap. 69.

24 H. Hunger, «Zum Epilog der Theogonie des Joannes Tzetzes», *Byzantinische Zeitschrift* 46, 1953, 305.26-28.

25 *Ioannis Skylitzae Synopsis historiarum*, 399.13-15.

26 Στην περιοχή του Belgorod έχει βρεθεί σφραγίδα που χρονολογείται τον 11^ο-12^ο αι. και φέρει ελληνική επιγραφή: «Μεστισθλάβος μεγάλος ἄρχων Ῥωσίας». Για τις υποθέσεις που έχουν διατυπωθεί σχετικά με την ταυτότητα του Μεστισθλάβου, ονόματος που αποτελεί την ελληνική απόδοση του Mstislav, βλ. V. Yanin, *Aktovye petsati drevnej Rusi, X-XV vv.* τ. 1. *Petsati X - natsala XIII v.*, Moskva 1970, 20-23.

ο οποίος διαδέχθηκε πράγματι τον πατέρα του το 1054²⁷. Εάν οι υποθέσεις σχετικά με τα ονόματα ευσταθούν, αυτό σημαίνει ότι στο συγκεκριμένο χωρίο ο Σκυλίτζης δίνει πληροφορίες για την κατάσταση που διαμορφώθηκε στο κράτος του Κιέβου στα χρόνια που ακολούθησαν το θάνατο του Βλαδίμηρου (1015). Ήδη κατά τα τελευταία έτη της ζωής του τελευταίου είχε ξεκινήσει μεταξύ των γιών του ο αγώνας για τη διαδοχή²⁸. Στην τελευταία φάση της σύγκρουσης αντιπαρατέθηκαν ο Yaroslav και ο Mstislav, οι οποίοι τελικά βρήκαν μεταξύ τους ένα *modus vivendi* μοιράζοντας τα εδάφη της κληρονομιάς του πατέρα τους. Ο θάνατος του Mstislav το 1036, ακριβώς το έτος που δίνει και ο Σκυλίτζης, άφησε τον Yaroslav μοναδικό κυρίαρχο στο κράτος του Κιέβου²⁹. Το γεγονός ότι το απόσπασμα περιέχει μια σημαντική χρονολογική ανακρίβεια -ο Yaroslav δεν πέθανε το 1036, αλλά το 1054- έδωσε αφορμή να διατυπωθεί η υπόθεση ότι ο Σκυλίτζης δεν αναφέρεται στην κατάσταση της Ρωσίας του Κιέβου, αλλά στην εσωτερική δομή και οργάνωση του αποσπάσματος των Ρως μισθοφόρων που υπηρετούσαν στο βυζαντινό στρατό³⁰. Ωστόσο, δεν είναι δυνατό να απαιτούμε από ένα βυζαντινό συγγραφέα τέλεια γνώση των γεγονότων που εξελίσσονταν σε ένα ξένο τόπο και, κυρίως, της χρονολογίας αυτών των γεγονότων³¹. Παρά το γεγονός ότι ο Σκυλίτζης διαπράττει ένα χρονολογικό σφάλμα, το χωρίο απεικονίζει το ενδιαφέρον των Βυζαντινών για τις εσωτερικές εξελίξεις στη μακρινή χώρα, εξελίξεις οι οποίες δεν ήταν αδιάφορες για τη βυζαντινή διπλωματία. Η συμμαχία με τον Mstislav, ο οποίος έλεγχε το Τμουτοροκάν και αποτελούσε αντίβαρο στην εξουσία του Yaroslav στο μέσο Δνείπερο, είχε ιδιαίτερη σημασία για τους Βυζαντινούς³². Ο θάνατός του δεν εξυπηρετούσε προφανώς τα σχέδιά τους.

Το Παλαιό Ρωσικό Χρονικό αναφέρεται σε Ρως πρίγκιπες οι οποίοι κατέφυγαν στην Κωνσταντινούπολη με τη θέλησή τους ή αναγκαστικά, κυνηγημένοι από συγγενείς τους στις ατέρμονες διαμάχες που ακολούθησαν τη διάσπαση του κράτους του Κιέβου και τη δημιουργία σειράς τοπικών ηγεμονιών. Τέτοια ήταν η περίπτωση του ηγεμόνα του Τμουτοροκάν Oleg, τον οποίο συνέλαβαν οι Χάζαροι (κατά παραγγελία του θείου του, ηγεμόνα του Κιέβου Vsevolod) το 1079 και τον οδήγησαν στο Βυζάντιο. Παρέμεινε, κάτω από επιτήρηση -πιθανώς στη Ρόδο- ως το 1083, οπότε επέστρεψε στο Τμουτοροκάν³³.

27 Για τη διαδοχή του Yaroslav, βλ. *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, τ. 1, 69· πρβλ. S. Franklin – J. Shepard, *The Emergence of Rus, 750-1200*, London - New York 1996, 249.

28 Franklin – Shepard, *Emergence*, 184-187.

29 Franklin – Shepard, *Emergence*, 187-188.

30 J. Shepard, «Byzantinorussica», *Revue des Études Byzantines* 33, 1975, 211-215.

31 Δεν είναι η μοναδική περίπτωση που ο Σκυλίτζης σφάλει όσον αφορά σε γεγονότα που αφορούν στους Ρως. Κατά την αφήγηση της επίθεσης εναντίον της Κωνσταντινούπολης το 1043 αναφέρει ότι αυτός που αποφάσισε την επίθεση ήταν ο Βλαδίμηρος, ενώ στην πραγματικότητα ήταν ο πατέρας του τελευταίου Yaroslav. Ο Βλαδίμηρος ήταν απλώς ο επικεφαλής του αποσπάσματος που εξεστράτευσε εναντίον της Κωνσταντινούπολης (*Polnoe sobranie russkikh letopisej*, τ. 1, 66).

32 Franklin – Shepard, *Emergence*, 205-207.

33 *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, τ. 1, 87-88· πρβλ. Kazhdan, «Marriages», 414.

Σε αυτές τις περιπτώσεις οι Βυζαντινοί, κατά την πάγια τακτική τους, έδειχναν μεγάλη γενναιοδωρία στους φιλοξενούμενους τους, στους οποίους παραχωρούσαν κτήματα και εισοδήματα για να διασφαλίσουν την επιβίωσή τους. Όπως έχει εύστοχα παρατηρηθεί, δεν είναι πολύ σαφές αν οι Βυζαντινοί κράτησαν τον Ρως πρίγκιπα σε ένα είδος τιμητικής ομηρείας, ή αν του παρείχαν προστασία από τις διώξεις που αντιμετώπιζε στον τόπο του. Το πιθανότερο είναι ότι ίσχυσαν και τα δύο και ότι αυτό εξηράτο από τη στάση της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής στο θέμα του Τμουτοροκάν³⁴.

Το 1160-1161 ο ηγεμόνας της Σουσδάλεως Andrej ο επιλεγόμενος Bogoljubskij «εξόρισε» στο Βυζάντιο τα ετεροθαλή αδέρφια του και άλλους στενούς συγγενείς του, προκειμένου να τους απομονώσει πολιτικά³⁵. Ο Andrej Bogoljubskij βρισκόταν σε διαμάχη με τον ηγεμόνα του Κιέβου Rostislav Mstislavits, ο οποίος ήταν αρχικά σύμμαχος με την Ουγγαρία. Στο παιχνίδι των διπλωματικών ελιγμών, το γεγονός αυτό τον καθιστούσε φυσικό σύμμαχο του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού³⁶. Από τη μεριά του το Βυζάντιο προσπαθούσε να διατηρήσει κάποια επιρροή στον κάτω Δούναβη, περιοχή η οποία βρισκόταν κάτω από τον έλεγχο του ηγεμόνα της Γαλικίας³⁷. Τη δεκαετία του 1160 ο Andrej Bogoljubskij ζήτησε από τον πατριάρχη Λουκά Χρυσοβέργη να επιτρέψει τη χειροτονία μητροπολίτη στο Vladimir, την πρωτεύουσα της ηγεμονίας του. Ωστόσο, ο πατριάρχης αρνήθηκε κατηγορηματικά, προβάλλοντας, μεταξύ άλλων, το επιχείρημα ότι ο πατριάρχης ορίζει μητροπολίτες «για όλη τη Ρωσία»³⁸. Ο Andrej Bogoljubskij υποτάχθηκε στην ετυμηγορία του Λουκά, μη επιθυμώντας προφανώς καμία ρήξη με το Βυζάντιο.

Μέσα σε αυτό το ευαίσθητο σύστημα ισορροπιών η απόδραση του Ανδρονίκου Κομνηνού στη Γαλικία γύρω στο 1164 παύει να αποτελεί μεμονωμένο περιστατικό³⁹. Το συμβάν δίνει αφορμή στον ιστορικό Νικήτα Χωνιάτη να επεξηγήσει ότι η Γαλικία ήταν μία από τις *τοπαρχίες* των Ρως⁴⁰. Ο διαμελισμός του κράτους του Βλαδίμηρου σε μικρότερες ηγεμονίες, οι οποίες μάχονταν μεταξύ τους με στόχο την κατάκτηση της εξουσίας στο

34 Franklin – Shepard, *Emergence*, 262.

35 Franklin – Shepard, *Emergence*, 350.

36 Βλ. επίσης τα σχόλια του A. Kazhdan, «Some Little-Known or Misinterpreted Evidence about Kievan Rus' in Twelfth Century Sources», *Okeanos. Essays presented to Ihor Sevcenko on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students, Harvard Ukrainian Studies* 7, 1983, 346-347· Kazhdan, «Marriages», 423-424.

37 Για τον ανταγωνισμό για τον έλεγχο του κάτω Δούναβη και την επέκταση της Γαλικίας στη ζώνη αυτή, βλ. E. Frances, «Les relations russo-byzantines au XIIe siècle et la domination de Galicie au Bas-Danube», *Byzantinoslavica* 20, 1959, 54-60.

38 S. Franklin, «Diplomacy and Ideology: Byzantium and the Russian Church in the Mid Twelfth Century», *Byzantine Diplomacy*, εκδ. J. Shepard – S. Franklin, Aldershot, Hampshire 1992, σ. 145-150 (=Franklin, *Byzantium – Rus – Russia*, ap. VIII).

39 Ioannis Cinnami *Epitome rerum ab Ioanne et Alexio Comnenus gestarum*, εκδ. A. Meineke, Bonnae 1836, 232· *Nicetae Choniatae Historia*, εκδ. I.-A. van Dieten (Corpus Fontium Historiae Byzantinae XI/I), Berlin – New York 1975, 129.28-132.22.

40 *Nicetae Choniatae Historia*, 129.29-30.

Κίεβο, ήταν καλά γνωστός στη βυζαντινή διπλωματία. Το Βυζάντιο είχε προσπαθήσει, με μικρότερη ή μεγαλύτερη επιτυχία, να χρησιμοποιήσει τις μεταξύ των διαφόρων ηγεμόνων έριδες στον αγώνα του εναντίον της Ουγγαρίας⁴¹. Ο Ανδρόνικος Κομνηνός δραπέτευσε από τη φυλακή και ζήτησε καταφύγιο στην αυλή του Yaroslav της Γαλικίας, όπου έγινε δεκτός με ευμένεια (υπτίαις ἀγκάλαις). Νεώτεροι ιστορικοί επικαλούνται τους συγγενικούς δεσμούς που, υποτίθεται, συνέδεαν τον Ανδρόνικο με τον Yaroslav⁴². Ωστόσο, δεν ήταν απαραίτητη η, ούτως ή άλλως αμφισβητήσιμη, συγγενική σχέση μεταξύ αυτών των δύο προσώπων, προκειμένου να θεωρήσει ο Ανδρόνικος ότι η αυλή του Yaroslav αποτελούσε ασφαλές καταφύγιο για τον ίδιο. Ο Yaroslav ανήκε στον αντιβυζαντινό συνασπισμό στον οποίο πρωτοστατούσε η Ουγγαρία και συνεπώς ο Ανδρόνικος είχε πεποίθηση ότι θα του παρείχε άσυλο. Ωστόσο, η αλλαγή που επήλθε στη διπλωματική στάση της Γαλικίας είχε ως συνέπεια την επιστροφή του Ανδρόνικου στο Βυζάντιο και την έναρξη του δεύτερου πολέμου του Μανουήλ Α' εναντίον της Ουγγαρίας⁴³.

Στα τέλη του 12^{ου} αι. οι Ρως εμφανίζονται στις βυζαντινές πηγές ως από μηχανής θεός εναντίον της απειλής *έθνων*, όπως οι Κουμάνοι. Ο Νικήτας Χωνιάτης ισχυρίζεται ότι ο ηγεμόνας της Γαλικίας Ρωμανός (Roman Mstislavits) απάλλαξε το Βυζάντιο από τον κίνδυνο των Κουμάνων, οι οποίοι, μαζί με τους Βλάχους, είχαν δημιουργήσει το δεύτερο βουλγαρικό κράτος. Ο Χωνιάτης δεν είναι σίγουρος αν πρέπει να αποδώσει την παρέμβαση των Ρως στη δική τους πρωτοβουλία (κατ'αυθαίρετον όρμην κινηθέντες) ή στην παρέμβαση του μητροπολίτη Κιέβου (ταίς τοῦ ἀρχιεπομένου αὐτῶν λιταῖς ὑπενδόντες), ο οποίος βέβαια εξηρτάτο εκκλησιαστικά από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Το αποτέλεσμα ήταν ότι η εκστρατεία του Roman Mstislavits εναντίον των Κουμάνων απάλλαξε, προσωρινά έστω, τους Βυζαντινούς από την κουμανική απειλή. Ο Χωνιάτης, και ενδεχομένως και άλλοι σύγχρονοί του, πανηγύρισε το γεγονός βλέποντας σε αυτό μια έξοχη απόδειξη της υπεροχής της χριστιανικής πίστης (εις καύχημα καὶ μεγαλωσύνην τῆς τῶν Χριστιανῶν ἀμωμήτου πίστεως), η οποία συνέδεε Βυζαντινούς και Ρως⁴⁴. Στην πραγματικότητα τα πράγματα δεν ήταν ακριβώς έτσι. Το παλαιότερο σωζόμενο χρονικό του Νόβγκοροντ αφηγούμενο τα γεγονότα του έτους 1203 μάς πληροφορεί ότι ο πρίγκιπας Rurik Rostislavits, τον οποίο ο Roman Mstislavits είχε εκτοπίσει από το Κίεβο, συμμάχησε με τους Κουμάνους. Οι τελευταίοι ληηλάτησαν το Κίεβο προκαλώντας μεγάλες ζημιές,

41 P. Magdalino, *Η αυτοκρατορία του Μανουήλ Α' Κομνηνού, 1143-1180* (μετάφραση Α. Κάσδαγλη, Αθήνα 2008), 145-152. Τα γεγονότα απασχολούν τους ιστορικούς Ιωάννη Κίνναμο και Νικήτα Χωνιάτη. Μερικά παραλειπόμενα αντών των σχέσεων προσεγγίζει ο Kazhdan, «Some Little-Known or Misinterpreted Evidence», 345-347.

42 Magdalino, *Μανουήλ Κομνηνός*, 336, όπου και οι σχετικές αναφορές. Για κριτική αυτής της διαδεδομένης άποψης, βλ. Kazhdan, «Marriages», 419-420.

43 Frances, «Les relations russo-byzantines», 58.

44 Nicetae Choniatae *Historia*, 522.25-523.42.

καταστρέφοντας τις εκκλησίες και τα μοναστήρια, αφαιρώντας τα πολύτιμα σκεύη και τις εικόνες και αρπάζοντας ό,τι εμπορεύματα μπορούσαν από τους ξένους εμπόρους που είχαν καταφύγει στις εκκλησίες. Η αντίδραση του Roman Mstislavits ήταν άμεση και αποτελεσματική. Το χτύπημα που κατέφερε στους Κουμάνους παίρνοντας όλη τη λεία που είχαν συγκεντρώσει και διαλύοντας τα κοπάδια τους ήταν ιδιαίτερος βαρύ⁴⁵, με συνέπεια οι Βυζαντινοί να κερδίσουν ένα διάστημα ησυχίας. Οι συμπτωματικά ευνοϊκές συνέπειες αυτού του γεγονότος αντιμετωπίστηκαν από τους Βυζαντινούς ως θεϊκή παρέμβαση για τη σωτηρία τους.

Με αφορμή την εκστρατεία του Roman Mstislavits εναντίον των Κουμάνων, ο Νικήτας Χωνιάτης προβαίνει σε ένα έμμεσο, επικριτικό σχόλιο για την ανελέητη αντιπαράθεση στους κόλπους της οικογένειας των Αγγέλων για την κατάκτηση της ανώτατης εξουσίας: συγκρίνει δηλαδή τα γεγονότα ανάμεσα στον Ισαάκιο Β' και τον αδελφό του Αλέξιο Γ' με την *όμόφυλον σφαγήν* ανάμεσα στον Ρούρικα (Rurik Rostislavits) και τον Ρωμανό (Roman Mstislavits)⁴⁶. Για άλλη μια φορά οι Βυζαντινοί εμφανίζονται καλά ενημερωμένοι για τις δυναστικές διαμάχες των Ρως.

Ανάλογα ενημερωμένες εμφανίζονται ωστόσο και οι ρωσικές πηγές για τα τεκταινόμενα στην Κωνσταντινούπολη. Το αρχαιότερο από τα σωζόμενα χρονικά του Νόβγκοροντ αφηγείται με αξιοσημείωτη ακρίβεια τα δραματικά γεγονότα που εξελίχθηκαν από το 1203 έως το 1204: την πρώτη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους και την πυρκαγιά που κατέστρεψε σημαντικό τμήμα της Κωνσταντινούπολης, την επάνοδο του Ισαακίου Β' στο θρόνο και τον παραγκωνισμό του από το γιο του Αλέξιο, ο οποίος έγινε αυτοκράτορας ως Αλέξιος Δ'⁴⁷. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον στοιχείο στο κείμενο αυτό είναι το γεγονός ότι περιγράφει με λεπτομέρειες τη μετάβαση του Αλεξίου Δ', πριν γίνει αυτοκράτορας, στις αυλές της δυτικής Ευρώπης, προκειμένου να εξασφαλίσει υποστήριξη στην προσπάθειά του να κερδίσει τον αυτοκρατορικό θρόνο. Σύμφωνα με το παλαιότερο χρονικό του Νόβγκοροντ, ο Φίλιππος της Σουηβίας, γαμπρός του νεαρού Αλεξίου Αγγέλου, ζήτησε από τον πάπα να παράσχει υποστήριξη στον Αλέξιο, προκειμένου ο τελευταίος να καταλάβει τον αυτοκρατορικό θρόνο. Η ανάμιξη του Φιλίππου της Σουηβίας αναφέρεται και από τον Νικήτα Χωνιάτη, σύμφωνα με τον οποίο ο Φίλιππος ζήτησε από τους σταυροφόρους να αποκαταστήσουν τον Αλέξιο στο θρόνο⁴⁸.

45 *Novgorodskaja pervaja letopis'*, στο: *Polnoe sobranije rysskikh letopiseij*, τ. 3, *Novgorodskija letopisi*, Sankt Peterburg 1841, 26· Franklin – Shepard, *Emergence*, 366-367.

46 *Nicetae Choniatae Historia*, 523. 43-49.

47 *Polnoe sobranie russkikh letopisej*, τ. 3, 26-29. Συνολική προσέγγιση των σλαβικών πηγών, συγχρόνων και μεταγενέστερων, για την τέταρτη Σταυροφορία κάνει η S. Rakova, *The Fourth Crusade in the Historical Memory of the Eastern Orthodox Slavs*, Sofia 2013. Για τη μετάφραση στα αγγλικά του κειμένου του χρονικού, με υποσημειώσεις, βλ. ειδικότερα στο ίδιο, 177-183.

48 *Nicetae Choniatae Historia*, 539.6-11.

Η ρωσική πηγή αποδίδει τα γεγονότα της πρώτης πολιορκίας της Κωνσταντινούπολης (1203) στην απληστία των σταυροφόρων, την οποία τροφοδότησαν οι υποσχέσεις του Αλεξίου Αγγέλου.

Το χρονικό αφιερώνει επίσης σημαντικό χώρο στα γεγονότα που ακολούθησαν την άνοδο στο θρόνο του Αλεξίου Δ': την επανάσταση των Κωνσταντινουπολιτών και την ανάληψη της εξουσίας από τον Αλέξιο Ε' Μούρτζουφλο, την εκτέλεση του Αλεξίου Δ' και την επίθεση των σταυροφόρων, η οποία οδήγησε στην άλωση του 1204. Η καλή γνώση που εμφανίζονται να έχουν οι ρωσικές πηγές για τα γεγονότα στην Κωνσταντινούπολη –περιγράφονται με ακρίβεια τα σημεία στα οποία επικεντρώθηκε η επίθεση, η άμυνα των Βαράγγων και η άγρια λεηλασία που ακολούθησε,– υποδηλώνουν δύο πράγματα: αφ' ενός, την ύπαρξη άμεσης πληροφόρησης του συντάκτη ή των συντακτών από αυτόπτες μάρτυρες που θα μπορούσαν να είναι οι Ρως έμποροι, οι Βάραγγοι μισθοφόροι που βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη⁴⁹, ή απλοί προσκυνητές· αφ' ετέρου, την επικοινωνία με δυτικές αυλές, μέσω της οποίας έγιναν γνωστές οι παρασκηνιακές διαπραγματεύσεις που οδήγησαν τους σταυροφόρους έξω από τα τείχη της Κωνσταντινούπολης⁵⁰. Η σύγκριση των πληροφοριών του Χρονικού του Νόβγκοροντ με τις πληροφορίες που δίνουν οι ελληνικές πηγές, και συγκεκριμένα ο σύγχρονος των γεγονότων Νικήτας Χωνιάτης και ο μεταγενέστερος Γεώργιος Ακροπολίτης, καθώς και οι δυτικές πηγές, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, εκφεύγει ωστόσο από τα όρια της παρούσας μελέτης⁵¹.

Η πλέον ίσως ενδιαφέρουσα διαπίστωση στα κείμενα των Βυζαντινών συγγραφέων είναι μια αμφιθυμία στη χρήση των όρων Ρως, Σκύθης και Ταυροσκύθης. Στον Σκυλίτζη ο όρος Ρως δηλώνει τα μέλη της στρατιωτικής ομάδας που βρίσκονταν ως μισθοφόροι στην υπηρεσία του βυζαντινού αυτοκράτορα, ενώ ο όρος Σκύθης φαίνεται ότι είχε ευρύτερη χρήση και δήλωνε γενικότερα όσους κατοικούσαν στα εδάφη της δυναστείας του Ρούρικ. Η αμφιταλάντευση ανάμεσα στη χρήση των όρων Ρως και Σκύθης διατρέχει εξίσου τις πηγές του 12^{ου} αι., εποχή κατά την οποία οι λόγιοι αποτιμώντας φόρο τιμής την κλασσική παιδεία τους χρησιμοποιούν κυρίως τον όρο *Ταυροσκύθαι*. Σχολιάζοντας την απόδραση του Ανδρονίκου Κομνηνού από τη φυλακή και τη διαφυγή του στη Γαλικία

49 Η καλή γνώση των στρατιωτικών γεγονότων παραλέμει σε ενδεχόμενη στρατιωτική ιδιότητα του συντάκτη. Βλ. αναλυτικά S. Bliznyuk, «L'idea delle crociate e la conquista nel pensiero russo», *Quarta crociata. Venezia – Bisanzio – Impero Latino*, εκδ. G. Ortalli – G. Ravegnani – P. Schreiner, τ. II, Βενετία 2006, 657-659.

50 Ο Kazhdan, «Marriages», 424 επισημαίνει ότι η επαναλαμβανόμενη στη βιβλιογραφία θέση για εξ αγχιστείας δεσμό του Roman Mstislavits με μια κόρη ή ανεψιά του Ισαακίου Β' δεν στηρίζεται στις πηγές.

51 Παρουσίαση των ελληνικών πηγών, συγχρόνων και μεταγενέστερων, για την άλωση του 1204 κάνει ο A. Külzer, «Die Eroberung von Konstantinopel im Jahre 1204 in der Erinnerung der Byzantiner», *Quarta crociata*. τ. II, 619-632. Στην προσέγγιση του Νικήτα Χωνιάτη και του Γεωργίου Ακροπολίτη επικεντρώνεται η R. Macrides, «1204: the Greek Sources», *Urbis Capta. The Fourth Crusade and its Consequences*, εκδ. A. Laiou, Paris 2005, 141-150.

(Γάλιτσα), ο Χωνιάτης δίνει την πληροφορία ότι πρόκειται για μία από τις τοπαρχίες των Ρως, οι οποίοι ονομάζονται και Υπερβόρειοι Σκύθες⁵².

Ο Ιωάννης Τζέτζης θεωρεί ότι ο όρος Σκύθης έχει γενικότερο περιεχόμενο και ότι περιλαμβάνει τους Ρως, τους Δάκες, τους Σαυρομάτες, τους Αλανούς, τους Αβασγούς και τους *ιδίους* Σκύθες⁵³. Είναι ξεκάθαρο ότι ο όρος Ρως ήταν αυτός που είχε επικρατήσει στην καθημερινή πρακτική, οι λόγιοι ωστόσο εξακολουθούν να αναπαράγουν παλαιά στερεότυπα. Διάφοροι κοινοί τόποι, όπως αυτός των αφιλόξενων και ημιάγριων Ταυροσκυθών, πάνω στους οποίους φυσάει ο βόρειος άνεμος⁵⁴, εξακολουθούν να είναι αρκετά διαδεδομένοι μεταξύ των λογίων, ωστόσο το εθνογραφικό ενδιαφέρον τους είναι περιορισμένο⁵⁵. Ιδιαίτερα εύγλωττο είναι το παράδειγμα του Ιωάννη Τζέτζη, ο οποίος στις Χιλιάδες του, σχολιάζοντας δική του επιστολή στην οποία αναφέρεται σε ένα μελανοδοχείο *ταυρογλυφές*, ή απλούστερα *ρώσογλυφές*⁵⁶, αισθάνεται την ανάγκη να επεξηγήσει τον όρο *ταυρογλυφές*. Αφού λοιπόν σχολιάσει, με ειρωνική μάλλον διάθεση, ότι *Ταῦροι* ονομάζονται τα αρσενικά των βοών, συμπληρώνει ότι ταυτόχρονα πρόκειται για ένα σκυθυκό γένος. Επειδή όμως, κατά την παραδοχή του ίδιου, αυτό είναι άγνωστο (*ἄδηλον*) στους συγχρόνους του, ερμηνεύει τον όρο *ταυρογλυφές* με τον όρο *ρώσογλυφές*, ο οποίος παραπέμπει στους γνωστούς, στους συγχρόνους του Ρως⁵⁷. Η διευκρίνιση είναι δηλωτική της διγλωσσίας και της επικράτησης του όρου Ρως στην καθημερινή πρακτική.

Η συγκεκριμένη επιστολή του Τζέτζη παρουσιάζει ωστόσο ενδιαφέρον και για άλλους λόγους. Παρά τους κοινούς, λογοτεχνικούς, τόπους ότι οι Ρως ήταν απολίτιστοι και άγριοι, αποδεικνύεται ότι οι Βυζαντινοί, τουλάχιστον όσοι κατοικούσαν στην πρωτεύουσα, ήταν εξοικειωμένοι με έργα της ρωσικής βιοτεχνικής παραγωγής, τα οποία εκτιμούσαν δεόντως. Το σκαλιστό *μελανδόχον πυξίδιον* δεν ήταν καθόλου περιφρονητέο ως προς την ποιότητα και την τέχνη του (ὕπερ τὰ Δαιδάλου θρυλούμενα χειρουργήματα) και προφανώς δεν ήταν το μοναδικό εισηγμένο αντικείμενο από τη χώρα των Ρως και κατασκευασμένο από χαυλιόδοντες θαλάσσιου ίππου (ἐξ ὀστέου ἰχθύος). Εκτός από τις βυζαντινές, και δυτικές μεσαιωνικές πηγές αναφέρονται στην αξιόλογη αυτή τέχνη των Ρως, τα προϊόντα της οποίας διοχετεύονταν επίσης στη δυτική Ευρώπη⁵⁸.

Ο επίλογος της Θεογονίας του Τζέτζη δείχνει ότι οι άνθρωποι της αγοράς είχαν

52 *Nicetae Choniatae Historia*, 129.28-30.

53 *Ioannis Tzetzae Historiae*, εκδ. P.-A. Leone, Napoli 1968, 451.897-900.

54 A. Kazhdan, «Some Little-Known or Misinterpreted Evidence», 346-347.

55 Δεν κατάφερα να συμβουλευθώ τη μελέτη του A. Kaldellis, *Ethnography After Antiquity. Foreign Lands and People in Byzantine Literature*, Pennsylvania 2013.

56 *Ioannes Tzetzes, Epistulae*, εκδ. P.-A. Leone, Leipzig 1972, αρ. 80.1-6.

57 *Ioannis Tzetzae Historiae*, 393.872-876.

58 J. Shepard, «Tzetzes' Letters to Leo at Dristra», *Byzantinische Forschungen*, 6, 1979, 217-221.

στοιχειώδεις γνώσεις της ρωσικής, όσο χρειαζόταν για να διεκπεραιώνουν τις συναλλαγές τους⁵⁹. Ωστόσο, τα δάνεια από τη ρωσική γλώσσα εμφανίζονται εξαιρετικά περιορισμένα, ιδιαίτερα αν συγκριθούν με τα δάνεια από άλλες γλώσσες, όπως πχ. η τουρκική⁶⁰. Ο Νικήτας Χωνιάτης περιγράφοντας τις σκηνές από τη ζωή του Ανδρόνικου Α' Κομνηνού, οι οποίες, σύμφωνα με διαταγή του τελευταίου, φιλοτεχνήθηκαν στο διαμέρισμα του αυτοκράτορα δίπλα στο ναό των Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, αναφέρεται σε μια σκηνή όπου ο Ανδρόνικος εικονίζεται να διαπερνά με το δόρυ ένα μεγάλο ζώο το οποίο ο Χωνιάτης ονομάζει *ζοῦμπρον*, όρος που είναι παραφθορά από τη ρωσική γλώσσα⁶¹. Η ανάγκη του συγγραφέα να επεξηγήσει ότι πρόκειται για ευμέγεθες ζώο, μεγαλύτερο από την αρκούδα και από τη στικτή λεοπάρδαλη, που ζούσε στη γη των Ταυροσκυθών, δείχνει την πολύ μικρή εξοικείωση των Βυζαντινών με τις συνθήκες ζωής στη μακρινή χώρα. Λίγες σκόρπιες, επιφανειακές, γνώσεις φαίνεται ωστόσο ότι υπήρχαν, όπως μας αφήνει να εννοήσουμε σχόλιο του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης στην Ιλιάδα ότι η ρίζα της ομηρικής λέξης *μήκων* (παπαρούνα) ανιχνεύεται στη γλώσσα των *βαρβάρων* (*mak*)⁶². Ο ίδιος συγγραφέας μάς ενημερώνει ότι οι *ήμβάρβαροι* ονομάζουν *οὔλοβινας* ένα αλκοολούχο ποτό από κριθάρι το οποίο κατανάλωναν οι *ἐθνικοὶ* (σκεύασμα κριθίνου οινώδες μεθυστικώς διατίθεται τινες ἐθνικούς...ὃ καὶ παρέλαβαν οἱ τοῦτοί γε ήμβάρβαροι οὔλοβινας λέγειν)⁶³. Ο Α. Kazhdan παρατήρησε ότι η λέξη *οὔλοβινας* ετυμολογείται στην πραγματικότητα από την παλαιοσλαβική λέξη *olovina*, η οποία δηλώνει ένα αλκοολούχο ποτό από σιτάρι ή κριθάρι, ένα είδος μύζρας⁶⁴. Τα παραπάνω γλωσσολογικά σχόλια του Ευσταθίου υποδηλώνουν ότι ακόμη και Βυζαντινοί που ανήκαν στην ανώτερη κοινωνική ομάδα και δεν κινούνταν στο χώρο της αγοράς είχαν ευκαιρίες να έλθουν σε επαφή με Ρως. Ο Τζέτζης στην προαναφερθείσα επιστολή του στο μητροπολίτη Δρίστρας αναφέρεται στο *παιδάριον* Σελβάδο (Vsevolod) - Θεόδωρο, που του είχε στείλει ο μητροπολίτης μαζί με το *ῥωσογλυφές* μελανοδοχείο, για το οποίο έγινε παραπάνω λόγος⁶⁵. Προφανώς επρόκειτο για νεαρό δούλο ρωσικής καταγωγής. Έχει εύλογα υποστηριχθεί ότι ο Σελβάδος - Θεόδωρος ήταν απόγονος Ρως εγκατεστημένων στο Δούναβη και ότι αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο Τζέτζης τον θεωρούσε Μυσό και όχι Ρως⁶⁶. Είναι σημαντικό

59 Βλ. παραπάνω σημείωση 24.

60 Για τον πλούτο των τουρκικών λέξεων που απαντούν στους βυζαντινούς συγγραφείς, βλ. G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, τ. II. *Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen*, Berlin 1958.

61 *Nicetae Choniatae Historia*, σ. 333.50-54.

62 *Eustathii archiepiscopi Thessalonicensis Commentarii ad Homeri Iliadem*, εκδ. M. der Valk, τ. 2, Leiden 1976, 584.21-24· πρβλ. Kazhdan, «Some Little-Known or Misinterpreted Evidence», 355.

63 *Τοῦ ἀγιωτάτου μητροπολίτου Θεσσαλονίκης κυροῦ Εὐσταθίου προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἱαμβικὸν κανόνα*, *Patrologia graeca*, τ. 136, στήλη 680.

64 Kazhdan, «Some Little-Known or Misinterpreted Evidence», 355.

65 Ioannes Tzetzes, *Epistulae*, ap. 80, σ. 119.4-5.

66 Ioannes Tzetzes, *Epistulae*, ap. 80, σ. 120.18-19. Βλ. τα σχετικά σχόλια του Shepard, Tzetzes' «Letters», 221-228.

για το θέμα μας, ότι ο λόγιος χρησιμοποιεί αυτή την τελευταία λεπτομέρεια μεταξύ άλλων επιχειρημάτων επιθυμώντας να δείξει ότι ο Σελβάδος δεν ήταν τόσο αποτελεσματικός υπηρέτης και επιδιώκοντας να απαλλαγεί από αυτόν⁶⁷. Αυτό συνεπάγεται ότι στην αντίληψη των Βυζαντινών οι Ρως γίνονταν καλοί υπηρέτες, ενδεχομένως και λόγω της σωματικής τους δύναμης.

Σύμφωνα με τη βυζαντινή αυτοκρατορική ιδεολογία, οι Ρως, μέλος της σκυθικής οικογένειας λαών, αποτελούσαν τμήμα της βυζαντινής οικουμένης, ανώτατος άρχοντας της οποίας ήταν ο αυτοκράτορας. Η αντίληψη σχετικά με τη σκυθική καταγωγή καλλιεργήθηκε πιθανώς εσκεμμένα⁶⁸. Στην πραγματικότητα οι Βυζαντινοί ήταν καλά ενημερωμένοι για τα χαρακτηριστικά και τις ιδιομορφίες αυτού του λαού, τον οποίο σαφώς διέκριναν από τους Σκύθες και με τον οποίο έμαθαν να επικοινωνούν. Παρά τις μέχρι ενός σημείου δικαιολογημένες επιφυλάξεις του Α. Kazhdan σχετικά με το βαθμό εκβυζαντινισμού της Ρωσίας του Κιέβου, ή για τη θέση που κατείχε η Κωνσταντινούπολη και το Κίεβο στην πολιτική των Ρουρικιδών και των Βυζαντινών αντίστοιχα, η βυζαντινή διπλωματία παρακολουθούσε με ενδιαφέρον τις εξελίξεις στη μακρινή χώρα προσπαθώντας να τις εκμεταλλευτεί κατάλληλα ή να θωρακιστεί από ενδεχόμενες αρνητικές συνέπειες. Στην πράξη η ματιά των Βυζαντινών, τόσο σε απλό καθημερινό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο κρατικής πολιτικής, πάνω στους Ρως διακρινόταν για την οξύτητα και τη διεισδυτικότητά της.

67 Σε άλλη επιστολή του προς το μητροπολίτη Δρίστρας ο Τζέτζης διαμαρτύρεται επειδή ο μητροπολίτης δεν του είχε δώσει οδηγίες για το τι έπρεπε να κάνει με τον Σελβάδο: «τὶ ποιητέον καθέστηκε περὶ τοῦ Σελβάδου καὶ πρὸς τίνα τοῦτον παραπεμπτέον» (Ioannes Tzetzes, *Epistulae*, αρ. 82, σ. 122.12-24).

68 Βλ. τις εὔστοχες παρατηρήσεις του Α. Carile, «Byzantine Political Ideology and the Rus' in the Tenth-Twelfth Centuries», *Harvard Ukrainian Studies* 12-13, 1988-1989, 400-413.